

YEMEKTE SAĞ ELİN KULLANILMASIYLA İLGİLİ BİR RİVAYETİN SENED VE METİN TENKİDİ

Hüseyin AKYÜZ (*)

Öz

Hz. Peygamber hayatta iken zaman zaman söz ve davranışlarının nasıl anlaşılması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Onun vefatından sonra fakih sahâbiler, sünnetlerin hangilerinin bağlayıcı olduğunu ve hangilerinin bağlayıcı olmadığını tespit etmeye çalışmışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise gerek Fakîhler ve gerekse Muhaddisler, sünnetin bağlayıcı konusunda yoğun mesai harcamışlardır. Hz. Peygamber'in sünnetinin nasıl anlaşılması gerektiği meselesi, hâlâ güncelliğini kaybetmemiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in sol eli ile yemek yiyen bir sahâbîye beddua ettiğini içeren bir haberin, hadis tekniği açısından yeniden incelenmesi gerektiğini düşündük.

Bu rivâyet, klasik hadis kaynaklarının çoğunda yer almamıştır. Tek bir sahâbî tarafından oğluna rivâyet edilmiş olup, beşinci tabakadan sonra yaygınlık kazanmıştır. Çalışmada bu tarihler sened tenkidine tâbi tutulmuş, aynı zamanda metindeki değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Muhaddislerin engin tecrübesinden de yararlanılarak hadisin yeniden yorumlanmasına gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: hadis, isnad, râvî, muhaddis, beddua, sol elle yemek.

Criticism of Sanad and Text of the Narrative About Eating with Right Hand

Abstract

Hz. Muhammed explained how his words and behaviors should be understood while he was alive. After his death, fuqahas of his companions tried to define that which sunnah was binding and which sunnah was non binding. At the following times, both fuqahas and muhaddithes worked hardly on the subject of binding of sunnah. The subject of understanding of Hz. Muhammed's sunnah has not been losing its topicality. In this context, we thought that we have to reevaluate the narrative from the point of hadith methodology mentioning about Hz. Muhammed's curse to a sahabah who eats with his left hand.

This narrative was not ranked among in most of the hadith sources. It was narrated by one sahabe to his own son and it gained wide currency after fifth level (tabaka). In this work, these tariqs were evaluated from the point of sanad criticism. And we also tried to define of the changings in the text of hadith. Additionally we tried to reinterpret this hadith by benefiting from immense experience of muhaddithes.

Keywords: hadith, isnad, rawi, muhaddith, curse, malediction, eating with left hand.

*) Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Ün. İlahiyat Fak. Temel İslam Bil. Hadis ABD,
(e-posta: huseyinakyuz73@gmail.com).

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in hayata aktarılmış modeli olan sünnetin yazılı kayıtlarına hadis adı verilmektedir. Hangi kaynakta bulunursa bulunsun tarih boyunca bu rivâyetler, Müslümanlar için bilgi kaynağı olmaktadır. Bununla birlikte din açısından böylesi hayati öneme sahip hadislerin, on dört asırdır ilmî tartışmaların da odağı haline geldiği inkâr edilemez bir gerçektir. Genelde hadis tarihi boyunca yapılan bilimsel tartışmalar, Hz. Peygamber tarafından Yüce Allah'ın Kitab'ına yapılmış evrensel yorumların ona nispeti üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şüphesiz Hz. Peygamber'e aidiyetinde şüphe edilmeyen hadislerin bir model oluşturabilmesi ancak o rivâyette belirtilen hususun ne maksatla yapıldığının veya söylendiğinin ayırt edilmesine bağlıdır. Yani bu durum Hz. Peygamber'in söz ve eylemlerinin Nebevî olanla, beşerî olanının tespit edilebilmesiyle mümkündür. Çünkü birincisi çağları aşan evrensel bir dinî hüküm koyarken, ikincisi özel şartlar çerçevesinde kalan yerel bir uygulama olabilmektedir.¹

Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ifadelerine göre vahiy alan bir insandır.² O (sav), yetim olarak dünyaya gelmiş ve manevî açıdan neye inanacağını bilmiyorken, Allah tarafından hidayete erdirilmiştir.³ Şüphesiz Kur'an-ı Kerim incelendiğinde birçok âyetin Hz. Peygamber'in insanî yönüne atıfta bulunduğu görülebilir.⁴ Örneğin bazı âyetlerde onun "üzüldüğü",⁵ "kızdığı",⁶ "unuttuğu"⁷ ve "ümmî bir peygamber olduğu"⁸ ifade edilmiştir. Bunlara ilaveten Kur'an'da Hz. Peygamber'in sataşma ve istihza gibi durumlarda insanların kaba söz ve davranışlarını daima hoşgörüyle karşıladığı, onlardan şikâyetçi olmadığı da ifade edilmiştir. Nitekim Âl-i İmrân suresinde Hz. Peygamber'in bu özelliğine şu şekilde dikkat çekilmiştir: "(Ey Muhammed!) Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlar için Allah'tan bağışlanma dile, iş hakkında onlara danış, karar verdin mi Allah'a güven. Doğrusu Allah, güvenenleri sever."⁹ Bu âyetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber insanlara karşı şefkat ve merhamet hisleriyle dolu olup etrafındakilere yumuşak davranırdı.¹⁰

Yüce Kitab'ın yaşanmış ve hayata geçirilmiş canlı bir yorumu olan sünnetin, rahmet deryasından yoksun olduğunu söylemek realiteye gözümüzü kapatmak demektir. Zira

1) Murteza, Bedir, (2007). Sünnet Hz. Peygamber'in evrensel mesajı, İstanbul: İSAM Yayınları, s. 51–53.

2) 41 Fussilet, 6.

3) 93 Duha, 4–8.

4) 3 Duha, 4–8.

5) 15 Hicr, 88; 18 Kehf, 6; 31 Lokman, 23; 35 Fatur, 8.

6) 15 Hicr, 97.

7) 18 Kehf, 24; 6 En'am, 68.

8) 7 A'raf, 157; 28 Kasas, 86.

9) 3 Âl-i İmrân, 159.

10) Bağcı, H. Musa, (2010). Beşer olarak Hz. Peygamber, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, s. 150.

Hız. Peygamber'in rahmeti Kur'an'ın ifadesiyle, âlemleri kapsamaktadır.¹¹ Onun merhamet duygusu, lâneti hak etmiş zalimlere karşı hidayet duası yapmasına vesile olmaktadır. Hız. Peygamber, üzücü Tâif yolculuğu dönüşünde, kavminin dayanılması güç zorbalıklarına karşı "Rabbim, halkımı başışla, onlar ne yaptıklarının farkında değiller"¹² şeklinde dua etmesi, onun merhametinin en güzel belgesidir. Yine Amcası Hamza'yı şehit eden Vahşı'yi, onun ciğerlerini çiğneyen Hind'i, mescide bevleden bedeviyi ve yakasına yapışıp kendisinden bir şeyler istemeye kalkışanların kaba ve katı davranışlarını başışlamıştır. Hız. Peygamber, "Müşriklere beddua etseniz" diyenlere; "Ben, insanlara lanet etmek için değil, onları rahmete davet için gönderildim" diye cevap vermiştir.¹³

Öte yandan Hız. Peygamber, kendisine yapılan pek çok haksızlık ve zulüm karşısında bedduaya tevessül etmediği hâlde, birkaç konuda bedduada bulunmuştur. Bu bağlamda O'nun (sav) hiç lânet etmediği ve bedduada bulunmadığı gibi bir görüş gerçeği yansıtmaktadır. O'nun (sav) bazı beddualarının maksadı, mü'minleri uyarma ve sakındırmaktır. Te'dib ve kınama (sitem) gayesi taşıyan bu söylemlerde, bedduada temenni edilenin gerçekleşmesinden ziyade yapılan işin kötülüğü ifade edilmek istenmiştir. "Annen senin ölü-nü görsün, Sağ elin topraklansın, eli toprak olasıca, Allah onu kesip helak etsin, Allah onun boğazına dokunup hastalandırın" gibi lafızlar, bu tarz beddualara örnek gösterilebilir.

Bazı beddualar ise genel anlamda olup yapılan fiilin derhal terkedilmesi veyahut böylesi eylemlere hiç tenezzül edilmemesi amaçlanmıştır. Örneğin hadislerde mü'minleri uyarmak amacıyla, paraya taparcasına düşkün olanlara "kahrolsunlar";¹⁴ ana-babaya karşı gelenlere "burnu yere sürünsün"¹⁵ ve Sidre ağacını kesenler için "Allah onu başı üzeri cehenneme atsın"¹⁶ şeklinde beddualarda bulunulmuştur.

Kalbi katlaşmış Kâfir ve Müşriklere yaptığı beddualarda ise O (sav), bunalan, daralan ve üzülen bir insan tavrı sergilemiştir. Öyle anlaşılıyor ki O (sav), bu bedduaları kendisine yapılmış haksızlıklar nedeniyle değil, bütün Müslümanlara karşı yapılan zulümler sebebiyle dile getirmiştir. Örneğin seçkin sahâbîlerin hain bir pusu sonucunda şehit edilmeleri üzerine Hız. Peygamber, "Ey Allahım, Mudâr üzerine baskını arttır ve onların üzerine Yusuf'un kıtlık seneleri gibi seneler gönder"¹⁷ şeklinde bedduada bulunmuştur. Yine hen-

11) "Biz Sen'i, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" bkz. 21 Enbiyâ, 107.

12) el-Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (1992). el-Câmi'u's-Sahîh, İstanbul: Çağrı Yayınları, 60 Enbiya, 54 (IV/151); 88 İstîâbetu'l-Mürteddîn, 5 (VIII/51); Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, (1992). Sahîhu Müslim, İstanbul: Çağrı Yayınları, 32 Cihad, 105 (II/1417); İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, (1992). Sunen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 36 Fiten, 23 (II/1335, h.no: 4025); İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, (1992). el-Musned, İstanbul: Çağrı Yayınları, I/427, 432, 456.

13) Müslim, 45 Birr, 87 (III/2007).

14) el-Buharî, 81 Rikâk, 10 (VII/175).

15) Müslim, 45 Birr, 9-11 (III/1978).

16) Ebû Davud, Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, (1992). Sunen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 40 Edeb, 159 (V/404, h.no: 5239).

17) el-Buharî, 15 İstiskâ, 2 (II/15); 56 Cihad, 98 (III/234); 60 Enbiya, 19 (IV/122); 80 De'avât, 58 (VII/165); Müslim, 5 Mesacid, 294-295 (I/466-467); Ebû Davud, 8 Vitir, 10 (II/142 h.no:1442).

dek savaşının zor anlarında Müşriklere şöyle beddua etmiştir: “Onlar, nasıl güneş batın-caya kadar uğraştırıp bizi ikindi namazından alıkoymuşlarsa; Allah da onların evlerine, karınlarına ve kabirlerine ateş doldursun”.¹⁸

Bu konuda zikredebileceğimiz bir diğer örnek de Ebû Cehil, Utbe b. Rebî’a ve Ubeyy b. Halef gibi bazı İslam düşmanları hakkında yaptığı bedduadır: “Allah’ım, onları sana havale ediyorum”.¹⁹

Bütün bunların bağlamında Hz. Peygamber, sol eliyle yemek yiyen bir kimseye “*Yiyemez ol*” şeklinde bir mukabelede bulunmuştur. Acaba bu ifadeyi de beddua bağlamında değerlendirebilir miyiz? İşte çalışmamızda, aşağıda zikredeceğimiz bu hadisin sıhhati ve nasıl anlaşılması gerektiği konu edinilmiştir.

İnceleyeceğimiz rivâyetin sahâbî râvisi, Seleme b. el-Ekva’ (ö. 74/693?) şöyle anlatmıştır: “*Adamın biri Hz. Peygamber’in yanında sol eliyle yemek yiyordu. Hz. Peygamber, ona: ‘Sağ elinle ye!’ diye buyurdu. Adam, ‘Yiyemiyorum!’ şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona: ‘Yiyemez ol! Ona ancak kibri engel oldu’ diye buyurmuştur. Seleme b. el-Ekva’ da ‘Bundan sonra o kişi elini ağzına kaldıramadı’ demiştir.*”²⁰ Ebû Avâne’nin bir rivâyetinde ise Seleme b. el-Ekva’nın bu ibarelere ilaveten ‘*Büsr lokmayı her ağzına götürdüğünde lokma diğer yana kaymıştır*’ şeklinde bir ifade söylediğini nakletmiştir.²¹ Hadisten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, yemeği sağ elle yemenin önemine vurgu yapmaktadır. Ancak hadisin doğru anlaşılması için bu kapsamda bazı soruların cevaplanması önem arz etmektedir:

1. Hadisin senedinin sıhhati nedir?
2. Hadiste geçen olayın şahitleri kimlerdir?
3. Hadiste sözü edilen adam kimdir ve bu kişi solak mıdır?
4. “Ona ancak kibri engel oldu” ifadesi kime aittir? “Elini ağzına kaldıramadı” ifadesinde kastedilen hangi eldir? Ayrıca bu ibareden maksat felç gibi bir hastalık mıdır?
5. Olay sabitse, Hz. Peygamber’in sahâbeden birisini bedduasıyla cezalandırdığı anlaşılmaktadır. Bu durumda işlenen fiille ceza orantılı mıdır?
6. Hz. Peygamber’in bedduasının yerine gelmesi mucizelerinden sayılabilir mi?
7. Hadiste belirtilen olayın veya kıssanın başka rivâyetleri var mıdır? Üzücü bir duruma düşen sahâbîye daha sonraları felçli olmasının nedeni sorulmuş mudur? Yoksa bu hadis, metin ve sened yönünden garîb bir rivâyet midir?

18) el-Buharî, 56 Cihad, 98 (III/233).

19) el-Buharî, 56 Cihad, 98 (III/234).

20) İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, (1409). el-Musannef fi’l-ehâdisi ve’l-âsâr, tahk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: el-Mektebetu’r-Ruşd, V/132; Ahmed b. Hanbel, el-Musned, IV/45, 46, 50; Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abdurrahman el-Keşşî, (1408/1998). Musnedu Abd b. Humeyd, tahk. Subhî el-Bedrî es-Samarârî, Mahmud Muhammed es-Sa’îdî, Kahire: Mektebetu’s-Sünne, s. 149; ed-Darimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, (1992). Sunen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 8 Et’ime, 9 (II/ 421-422, h.no: 2028); Müslim, 36 Eşribe, 107 (II/1599).

Bu soruları cevaplamak ancak mezkûr haberin sened ve metin tenkidini yapmakla mümkündür.

A. Hadisin Sened Tenkidi

Bir hadisin sened tenkidini yapabilmek için öncelikle farklı senedleri bir araya toplamak gerekmektedir. Bu işlem, hem hadisin sıhhatinin tespitine hem de doğru anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu amaçla tariklerini toplamaya çalıştığımız ve araştırmanıza konu edindiğimiz mezkûr rivâyet, tespit edebildiğimiz kadarıyla klasik hadis kaynaklarının olduğu ilk dört asırdaki eserlerin bazılarında yer almıştır. Bu eserlerdeki bilgilere göre söz konusu hadis, sahâbeden Seleme b. Ekva'dan (ö. 74/693?) nakledilmiştir. Ondan da oğlu İyas Seleme (ö. 119/737) rivâyette bulunmuştur. Bu yolla gelen hadis, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) el-Musannef'i; Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863) Musned'i, ed-Darimî'nin (ö. 255/869) Sünen'i ve İmam Müslim'in (ö. 261/875) Sahih'inde tek tarikle; Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Musned'inde ise üç tarikle yer almıştır.

İnceleyeceğimiz hadisin sahâbî râvisi Seleme b. Ekva'nın adı, Ebû İyas Seleme b. Amr b. el-Ekva'dır. Üçüncü tabakadan olup Biat-ı Rıdvan'da hazır bulunan, gayet cesur, nişancı ve cömert bir sahâbidir. Oğlu İyas b. Seleme'nin "Babam asla yalan söylememiştir" sözü onun faziletini anlatmaya yeterlidir. Hudeybiye gazvesine katılmıştır. Hz. Osman'ın vefatından sonra Rebeze'ye yerleşmiştir. Orada evlenmiştir. Ölümünden önce Medine'ye dönmüştür. 80 yaşında Medine'de vefat etmiştir. Ricâl kitaplarında 77 hadis naklettiği söylenen Seleme'den oğlu İyas ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/753) hadis almıştır. Seleme b. el-Ekva'dan rivâyet edilen hadislerin birçoğu el-Buharî ve Müslim'in Sahih'lerinde yer almaktadır.²²

Hadiste konu edinilen ve Hz. Peygamber'in yanında sol eliyle yemek yiyen sahâbi, Busr b. Râî el-Ayr'dır.²³ Kendisine Bişr b. Râî el-Ayr de denilmiştir.²⁴ Sahâbeye dair bazı

21) Ebû Avâne, Yakub b. İshâk b. İbrahim el-İsferâyînî, (1419/1998). Mustahrec, tahk. Eymen b. Arif ed-Dimeşkî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, V/163.

22) el-Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (ts.). et-Târîhu'l-kebir, tahk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, IV/69; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed, (1372/1952). Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil, Beyrut: Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, IV/166; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed, (1975). Kitâbu's-sikât, tahk. es-Seyyid Şerefuddîn Ahmed, yy.: Dâru'l-Fikr, III/163; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf, (1412/1992). el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-as-hâb, tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Cil, II/639; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, (1412/1992). el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Cil, III/151; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, (1986). Takrîbu't-tehzîb, tahk. Muhammed Avvâme, Haleb, Dâru'r-Reşid, s. 248; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, (1404/1984). Tehzîbu't-tehzîb, Beyrut: Dâru'l-Fikr, IV/133.

23) Ahmed b. Hanbel, el-Musned, IV/46; Abd b. Humeyd, Musned, s. 149; ed-Darimî, 8 Et'ime, 9 (II/421-422, h.no: 2028); İsmîn okunuşu için bkz. en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, (1410/1990). el-Ezkârû'n-neveviyye, tahk. Muhyiddîn el-Mistû, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, s. 376.

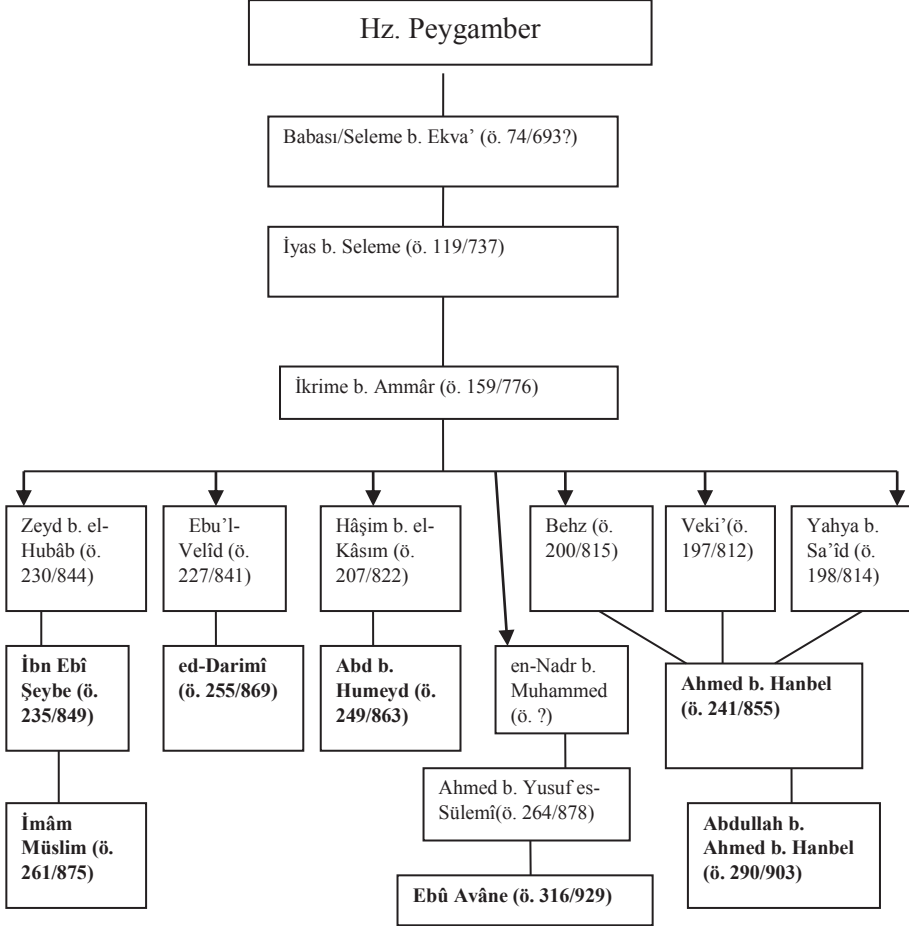
24) et-Tîbî, Şerefuddîn el-Hüseyn b. Abdullah b. Muhammed, (1417/1997). Şerhu't-Tîbî ala Mişkâti'l-mesâbih, tahk. Abdulhamîd Hindâvî, Riyad: Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, XII/3782.

Ricâl kitapları onun adını zikretmekle beraber hayatı hakkında bilgi vermemektedir.²⁵ Ancak Kâdî 'Iyâz (ö. 544/1149), bir Müslümanın Hz. Peygamber'e muhalefet edemeyeceğini düşünmüş olmalı ki onun münafık olduğunu iddia etmiştir.²⁶ Bu görüş, başta en-Nevevî olmak üzere âlimler arasında kabul görmemiştir.²⁷ Busr b. Râî'nin münafık mı veyahut sahâbi mi olduğu konusunda tespit edebildiğimiz üçüncü bir yaklaşıma göre o, bu olaydan sonra Müslüman olmuştur.²⁸ Bütün bunlara ilaveten Bibyografik eserlerde Busr b. Râî'nin solak olup olmadığı konusunda da herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ayrıca İbn Adiyy (ö. 365/975), "*el-Kâmil fî Duafâi'r-Rical*" adlı eserinde sol eliyle yemek yiyen kişinin bir deve çobanının çocuğu olduğunu nakletmiştir.²⁹ Ancak bu rivâyetin râvilerinden Abdullah b. Bekkâr (ö. ?) mechul bir râvidir. İbn Hibban ise onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş ve Basralı olduğunu söylemiştir.³⁰

İncelediğimiz hadisin tespit ettiğimiz senedlerini şema olarak şöyle göstermek mümkündür:

-
- 25) el-İsbahanî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yahya b. Mende, (1426/2005). *Ma'rifetu's-sahâbe*, tahk. Âmr Hasan Sabrî, Birleşik Arap Emirlikleri: Câmî'atu'l-İmârâti'l-Arabiyeti'l-Müttehide, I/232-233, 263-264; Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak, (1419/1998). *Ma'rifetu's-sahâbe*, tahk. Âdil b. Yusuf el-Azazî, Riyad: Dâru'l-Vatan, s. 415; İbn Mâkûlâ, Ebu'n-Nasr Ali b. Hibetullah b. Cafer el-Bağdâdî, (1993). *el-İkmâl fî refi'l-irtiyâb ani'l-mutelif ve'l-muh-telif mine'l-esmâi ve'l-künâ ve'l-ensâb*, tahk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, I/269; İbnu'l-Esîr el-Cezerî, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, (1417/1996). *Usdu'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, tahk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I/377, 383; ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, (ts.). *Tecridu esmai's-sahâbe*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, I/48-49.
- 26) Kâdî 'Iyâz, Ebu'l-Fadl 'Iyâz b. Musa b. 'Iyâz el-Yahsubî, (1419/1998). *Şerhu Sahîhu Müslim (İkmâlu'l-mu'lim bi fevâidi Müslim)*, tahk. Yahya İsmail, yy.: Dâru'l-Vefâ, VI/487.
- 27) en-Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerîya Yahya b. Şeref, (1392). *Şerhu'n-Nevevî Ala Sahîhi Müslim*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, XIII/192.
- 28) İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe, I/291; el-Hafâcî, Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Misrî, (1421/2001). *Nesîmu'r-riyâz fî şerhi şifai'l-Kâdî 'Iyâz, ta'lik: Muhammed Abdulkadir Atâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, IV/114.
- 29) İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, (1409/1988). *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, tahk. Yahya Muhtâr Gazavî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, V/274; Eserin diğer baskılarında da aynı ibare geçmektedir. Bkz. (ts.). tahk. Adil Ahmed Abdulmevcut-Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, VI/482; (2012). tahk. Mazin b. Muhammed es-Sersâvî, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, VIII/360.
- 30) İbn Hibban, *es-Sikât*, VII/62; ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1995). *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, tahk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcut, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, IV/69.

Şekil:1 Hadisin İsnad Şeması

1. Râvilerin Tanıtımı ve Cerh-Ta'dil Açısından Değerlendirilmesi

Burada incelediğimiz hadisin bütün râvilerini tek tek ele almaya çalışacağız. Râvi gruplandırmasını ise musanniflere göre sınıflandıracacağız. Ayrıca hakkında bilgi verilen râvileri ise tekrar değerlendirilmeyeceğiz.

a. İbn Ebî Şeybe'nin Râvileri

a1. İyas b. Seleme b. el-Ekva' Ebû Bekr el-Medenî (ö. 119/737): Üçüncü tabakadan olup birçok hadis rivâyet etmiştir. Hicazlılardan sayılmaktadır. Hadis rivâyet ettiği zatlar arasında babası ve Ammâr b. Yasir de bulunmaktadır. Kendisinden hadis nakledenler arasında İkrime b. Ammâr, İbn Ebî Zî'b ve Eyyûb b. Utbe vardır. Hadis bilgileri tara-

findan güvenilir bir râvi olarak kabul edilmiştir. İbn Hibbân onu es-Sikât adlı eserinde zikretmiştir. Kütüb-i Sitte müelliflerinin de hadislerini eserlerine aldığı bu zat, 77 yaşında Medine’de vefat etmiştir.³¹

a2. İkrime b. Ammâr el-İclî (ö. 159/776): Basra asıllı olup, beşinci tabakadan sayılmıştır. İyas b. Seleme ve Şeddâd b. Abdullah’tan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise es-Sevrî, Şu’be, Veki’ b. el-Cerrâh, Yahya el-Kattân, İbnu’l-Mübârek, Ömer b. Yunus, en-Nadr b. Muhammed, Zeyd b. el-Hubâb, Ebu’l-Velîd ve Amr b. Merzûk gibi birçok muhaddis hadis nakletmiştir. Hakkında bazı eleştiriler yapılmıştır. Mesela; İbn Hazm (ö. 456/1064), İkrime’nin zayıf olduğunu ve hadislerinin delil olarak kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir.³² Ayrıca onun hadis uydurduğunu da belirtmiştir. Ancak onun bu görüşü kabul görmemiş ve eleştirisinde aşırı davrandığı ifade edilmiştir.³³ Ayrıca bazı âlimler onun Yahya b. Ebî Kesîr’den (ö. 129/747) rivâyet ettiği hadislerde ıztırabın olduğunu ifade etmişlerdir. Mesela; Ebû Davud (ö. 275/888) ve İbn Hibbân onun hakkında “İkrime’nin Yahya b. Ebî Kesîr’den naklinde ıztırab vardır” derken; en-Nesaî (ö. 303/915) ise “Yahya’dan naklettikleri hariç onda bir beis yoktur” diye söylemiştir. Bu noktada Buharî de onun hakkında “Yahya, hadîsinde muztaribtir, yanında kitap yoktur” demiştir. Ebu Davûd ise “İkrime’nin Yahya’dan naklinde ıztırab vardır” diye belirtmiştir.

Bunlara ilaveten onun hakkında; bazıları “sika ve sebt’tir” demişlerdir. Ancak zayıf olduğunu söyleyenler de olmuştur. Örneğin, İbn Hibbân onu sika râviler içinde zikretmiştir. İbn Hirâş (ö.283/896) ve Yahya b. Maîn’e göre İkrime, sadûk bir râvidir. Ali b. el-Medîni, İclî ve Ebû Davud ise İkrime’yi sika olarak nitelemişlerdir. Ebû Hâtim ise onun bazen vehme düştüğünü ve bazen de tedlis yaptığını ifade etmiştir. Darekutnî de onu müdellis olmakla suçlamıştır.³⁴ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de onu zayıf bir râvi olarak vasıflandırmakla birlikte, İyas b. Seleme’den yaptığı rivâyetlerini salih ve sağlam olarak nitelemiştir.³⁵ İbn Hacer el-Askalânî’ye göre İkrime, sadûktur ancak hadis naklinde hata yapmaktadır.³⁶

a3. Zeyd b. el-Hubâb Ebu’l-Hüseyin el-‘Aklî (ö. 230/844): Dokuzuncu tabakadan olup hafızası kuvvetli, doğru sözlü ve güvenilir bir râvidir. İkrime b. Ammâr, İbrahim b. Nafi’ el-Mekki ve es-Sevrî’den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Bekir b.

31) İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, II/279; İbn Hibbân, es-Sikât, IV/35; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 116; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehzîb, I/340.

32) İbn Hazm, Ebî Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelûsî ez-Zâhirî, (1352). el-Muhallâ fi şerhi’l-mucel-lâ bi’l-huceci ve’l-âsar, tahk. Muhammed Münir ed-Dimeşkî, Mısır: İdâretu’t-Tıba’ati’l-Müniriyye, IX/251, XI/129.

33) el-Halebî, Burhâneddin, (1407/1987). el-Keşfu’l-hasîs ammen rumiye bi vaz’i’l-hadîs, tahk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Beyrut: Âlemu’l-Kütüb- Mektebetu’n-Nahdeti’l-Arabiyye, s. 192.

34) İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali, (1403/1983). Tabakâtu’l-müdellisîn, tahk. Asım b. Abdullah el-Karyûtî, Amman: Mektebetu’l-Menâr, s. 42.

35) İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, VII/10; İbn Hibbân, es-Sikât, V/233; ez-Zehabî, Mizânu’l-i’tidâl, V/113-116; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehzîb, VII/232-233.

36) İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 396.

Ebî Şeybe ve Nasr b. Ali hadis almıştır. Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtım tarafından “sadûk” olarak nitelenmiştir. İbn Hibbân ise onun çok hata ettiğini meşhur kimselerden yaptığı rivâyetlerine i’tibar edilebileceğini ancak meçhul kimselerden yaptığı rivâyetlerinin münker olduğunu belirtmiştir. ez-Zehebî onu bir rivâyete göre “Âbid, sika ve sadûk” olarak nitelerken; başka bir rivâyette onun vehme düştüğünü iddia etmiştir. Bunlara ilaveten Kûfeliler’in esbâtından olduğu ve doğruluğunda şüphe olmadığı da belirtilmiştir. Ahmed b. Hanbel’e göre Zeyd, çok hata yapmakla birlikte “sadûk” bir râvidir. İbn Hacer el-Askalânî ise onun es-Sevrî’den yaptığı rivâyetlerin hatalı ve maktûb olduğunu ileri sürmüştür.³⁷

b. İmâm Müslim’in Râvileri

b1. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kuffî (ö. 235/849): Onuncu tabakadan olup ezber gücünün çok kuvvetli olduğu ifade edilmiştir. İbn ‘Uyeyne ve Zeyd b. el-Hubâb, hadis aldığı zatlar arasında zikredilmiştir. Kendisinden hadis alanlar arasında ise el-Buharî, İmâm Müslim, Ebû Davud ve İbn Mace’nin olduğu belirtilmiştir. Çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Hadis tenkitçilerinin ittifakıyla sika, hadiste imâm ve hadis hâfızı olarak görülmektedir. Biyografik eserlere bakıldığında övgü dolu sözlerle nitelenen İbn Ebî Şeybe hakkında tenkit ifade eden hiçbir değerlendirmeye rastlanmaması onun hadis rivâyetindeki ehliyetini ortaya koymaktadır. Hakkında söylenen “son derece sağlam, benzeri yok, sika, mutkin, zâbit ve sadûk” gibi üstün sıfatlar onun güvenilirliğine delalet etmektedir.³⁸

c. ed-Darimî’nin Râvileri

c1. Ebu’l-Velîd Hişâm b. Abdilmelik et-Tayâlisî el-Bâhilî (ö. 227/841): Hafız, imâm ve hüccet gibi sıfatlar kullanılarak hadis ilmindeki yerine dikkat çekilen Ebu’l Velid, dokuzuncu tabakadandır. Ebû Hâtım, “onun elinde hiç kitap görmedim” diyerek hafızasının kuvvetli olduğuna işaret etmiştir. Bir diğer rivâyete göre Ebû Hâtım, “onun kitabından daha sahihini görmedim” diye söylemiştir. Hadis bilginlerinin çoğunluğuna göre sika bir râvi olarak kabul edilen Ebû’l Velîd, insanların en akıllılarından sayılmıştır. Şu’be, Zâide, İkrime b. Ammâr ve başkalarından rivâyeti vardır. Kendisinden Ebû Zur’a, Ebû Hâtım ve ed-Dârimî rivâyette bulunmuşlardır. Muhaddislerin emiri olarak vasıflandırılan Ebûl Velîd hakkında el-İclî, “Basralı sika ve sebt râvilerdendir” demiştir. Muâviye b. Abdikerim de Ebûl Velîd’den daha akıllısını görmedik diyen bir grup insana rastladığını ifade etmiştir.³⁹

37) İbn Ebî Hâtım, el-Cerh, III/561; İbn Hibbân, es-Sikât, VIII/250; ez-Zehebî, Mîzânü’l-i’tidâl, III/148-149; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehziib, s. 222; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehziib, III/347-348.

38) İbn Ebî Hâtım, el-Cerh, V/160; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehziib, s. 320; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehziib, VI/3-4.

39) İbn Ebî Hâtım, el-Cerh, IX/65-66; İbn Hibbân, es-Sikât, VII/571; ez-Zehebî, Mîzânü’l-i’tidâl, VII/85; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehziib, s. 573; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehziib, XI/42.

d. Abd b. Humeyd'in Râvileri

d1. Hâşim b. el-Kâsım b. Müslim Ebu'n-Nadr el-Leysî el-Bağdâdî (ö. 207/822): Künyesi ile meşhur olup dokuzuncu tabakadan sayılmaktadır. Lâkabı Kayser'dir. Hadis tenkitçilerine göre "sika ve sebt" bir râvidir. Horasan ehlinde olup Bağdad şehrinde ikamet etmiştir. İkrime b. Ammâr'dan hadis almıştır. Ayrıca Şu'be'den birçok hadis rivâyet ettiği söylenen Ebu'n-Nadr'ı, Ahmed b. Hanbel Bağdad'ın sebt râvilerinden saymıştır. Kendisinden Yahya b. Maîn ve Irak ehli rivâyette bulunmuştur. İbn Abdilberr, hadis âlimlerinin onun sadûk olduğunda ittifak ettiklerini söylemiştir. Ebû Hâtim onun için sika, sadûk demiş ve Bağdad ehlinin onunla kıvanç duyduğunu ifade etmiştir.⁴⁰

e. Ebû Avâne'nin Râvileri

e1. Ebû Muhammed en-Nadr b. Muhammed b. Musa el-Cüreşî el-Yemâmî (ö. ?): 9. tabakadan olup İkrime b. Ammâr'dan rivâyette bulunmuştur. İclî onun sika (güvenilir) bir râvi olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân ise onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmekle birlikte hadis rivâyetinde teferrüd ettiğini söylemiştir.⁴¹

e2. Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yusuf b. Halid es-Sülemî en-Neysâbü'rî (ö. 264/878): Hamdân es-Sülemî diye maruftur. Abdurrezâk b. Hemmâm'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Ebû Davud, İbn Mace ve Nesaî gibi müellifler hadis almıştır. Cerh ve ta'dil âlimleri onu sika bir râvi olarak kabul etmişlerdir. Bazıları ise *leyse bihi be's* onda bir beis yok ifadesiyle onu tevsik etmişlerdir.⁴²

f. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in Râvileri

f1. Veki' b. el-Cerrâh b. Melih Ebû Süfyan er-Ruâsî (ö. 197/812): Hanefi mezhebi âlimlerinden olup dokuzuncu tabakanın büyüklerinden sayılmaktadır. 129/746 senesinde doğmuş, pek çok kişiden rivâyette bulunmuştur. İmam Ebû Yusuf ve İmâm Züfer'den ilim öğrenmiştir. Hişâm b. 'Urve, Süfyan b. 'Uyeyne, el-Evzâi ve İbn Cüreyc'den hadis dinlemiştir. Kendisinden ise Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve daha birçok âlim hadis nakletmiştir. Hafızası kuvvetli olup hadis ilminde sika ve güvenilir bir kimse olarak kabul edilmiştir. Hadis bilginlerinin tamamı tarafından son derece güvenilir biri olarak görülmüş; sebt, esbet, sika, me'mûn, hüccet, salih gibi üstün sıfatlarla nitelendirilmiştir. Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) onun Şîî düşünceye eğilimli olduğunu belirtmiştir. Bir rivâyette de onun hata ettiğini söylemiştir. Bunlara ilaveten manayla rivâyette bulunduğu da ifade edilmiştir.⁴³

40) İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, IX/105; İbn Hibbân, es-Sikât, IX/243; ez-Zehebî, Mîzânu'l-i'tidâl, VII/70; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu't-tehzîb, s. 570; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-tehzîb, XI/18.

41) İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, VIII/479; İbn Hibbân, es-Sikât, VII/535; ez-Zehebî, Mîzânu'l-i'tidâl, VII/34; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu't-tehzîb, s. 562.

42) İbn Hibbân, es-Sikât, VIII/47; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-tehzîb, I/79; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu't-tehzîb, s. 86.

43) İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, IX/37-38; İbn Hibbân, es-Sikât, VII/562; ez-Zehebî, Mîzânu'l-i'tidâl, VII/126-127; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu't-tehzîb, s. 581; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-tehzîb, XI/109-114.

f2. Yahyâ b. Saïd b. Ferrûh el-Kattân el-Ahvel Ebû Said et-Temîmî el-Basrî (ö. 198/814): Pamuk ticaretiyle meşgul olduğu için ‘el-Kattân’ lakabı ile şöhret bulmuştur. Kendi çağının imamı olarak kabul edilen Yahya b. Saïd hicrî 120 yılının başlarında doğmuştur. Pek çok kimseden hadis rivâyet etmiştir. Bunlar arasında Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. ‘Urve, Süfyan es-Sevrî ve İkrime b. Ammâr bulunmaktadır. Kendisinden ise Müsedded b. Müserhed, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel gibi pek çok kimse hadis rivâyet etmiştir. İbrahim b. Muhammed et-Teymi, “Rical’i Yahya’dan daha iyi bilenini görmedim” diyerek onun rical bilgisine işaret etmiştir. en-Nesaî ise “Hz. Peygamber’in hadisi konusunda Allah’ın (c.c.) yeryüzündeki emin kulları Mâlik, Şu’be ve Yahya el-Kattân’dır” diyerek, onun muhaddisler nazarındaki konumuna dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra Ali b. Medînî, Yahya b. Saïd’dan daha sebt (sağlam) birini görmediğini ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında, “gözlerim onun gibisini görmedi” demiş; bir başka rivâyete göre “ondan daha sebt birini görmedim” ifadesini kullanmıştır. İbn Sa’d onu sika, hüccet ve me’mûn olarak sıfatlandırmıştır. Ebû Zür’a ise, onu hafız sikalar arasında saymıştır. Bunlara ilaveten İbn Hacer el-Askalânî, onun hakkında “sika, mutkin, hâfız ve imâm” gibi ifadeler kullanırken; ez-Zehebî de çeşitli ta’dil lafızlarını kullanarak güvenilir bir râvi olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁴

f3. Behz b. Esed el-Ammî Ebû’l-Esved el-Basrî (ö. 200/815?): Dokuzuncu tabakadan olup ölüm tarihi kesin değildir. Onun ölümünün hicri 200’den önce veya sonrasında olması muhtemeldir. Şu’be, Hammâd b. Seleme ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden Basralılar ve Ahmed b. Hanbel nakilde bulunmuştur. Behz hakkında Ahmed b. Hanbel, “son derece sağlamdır” demiştir. Buna ilaveten birçok hadis âlimi onun hakkında imam, hafız, sika, hüccet, sadûk, sebt, keşîru’l-hadis ve sahibü’s-Sünne gibi sıfatlar kullanarak hadis ilmindeki üstün seviyesine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla O, tüm âlimlerin ittifakıyla güvenilir bir kimse olarak kabul edilmiştir.⁴⁵

f4. Ebû Abdullah, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855): 164/780 yılında Bağdad’da doğdu. Hocaları arasında Süfyan b. ‘Uyeyne, Yahya b. Said el-Kattan, Abdurrahman b. Mehdi ve Abdürrezzak b. Hemmam gibi âlimler bulunmaktadır. En çok hadis yazdığı hocası ise Veki’ b. el-Cerrah’tır. Öğrencileri arasında ise kendisinin iki oğlu Salih ve Abdullah, İmâm Müslim, Ebû Davud, et-Tirmizî, en-Nesaî, Ebû Zür’a ve Ebû Hâtim bulunmaktadır. İbn Sa’d, Ebû Hâtim er-Râzî, en-Nesaî ve İbn Hibbân gibi hadis münekkithleri onun bu sahada otorite ve güvenilir bir râvi, hadisin hem fikhını hem de tefsirini bilen bir hâfız olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca İbn Hibbân onun hakkında şöyle demiştir: “Hâfız, takva sahibi ve sağlam bir hadisçiydi. Mihne

44) İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, IX/150; İbn Hibbân, es-Sikât, VII/611; ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1413). Siyeru a’lâmi’n-nubelâ, tahk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Nu’aym el-Arkasûsî, Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, IX/175-187; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 591; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehzîb, XI/190-193.

45) İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, II/431; İbn Hibbân, es-Sikât, VIII/155; ez-Zehebî, Mizânü’l-i’tidâl, II/71; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 128; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehzîb, I/436.

olayları esnasında ibadetlerini gevşetmedi. Allah Teâlâ onu, bid'atten korumuş, kendisine uyulan bir imâm, himayesine girilen bir barınak yapmıştır.”⁴⁶

1. Senedlerin Değerlendirilmesi

Bu tespitler sonucunda râvilerin hoca-talebe ilişkisi ve ölüm tarihlerini dikkate aldığı-mızda, bütün tarîklerdeki râviler arasında hem muâsaratin, hem de likânın var olduğu görülmektedir. Her ne kadar biyografik eserler, Behz b. Esed ile İkrime b. Ammâr arasındaki hoca talebe ilişkisine işaret etmemiş olsalar da, Behz'in “haddesenâ” ifadesi muâsarati kesinleştirdiği gibi, likânın olduğunu göstermektedir. Bu durumda hadisin muttasıl olabilmesi için gerekli olan muâsarat ve likâ şartlarının gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bütün bu bulgular ışığında hadisin zikredilen tarîklerinin muttasıl olduğu anlaşılmaktadır.

Sened ağı incelendiğinde dikkati çeken diğer bir husus, İkrime b. Ammâr'ın bu hadisin müşterek/ortak râvisi olduğudur. İsnadın adı geçen müşterek râviden Hz. Peygamber'e kadar olan kısmının tek râvili bir rivâyet zinciri olması muhtemeldir. Ayrıca senedin sahâbî ve tabiûn tabakası dikkate alındığında, isnadın bir kısmının babadan oğula bir rivâyet ya da bir aile isnadı olduğu görülmektedir. Ancak bu durumlar, senedin kesinlikle ortak râvi tarafından uydurulduğu şeklindeki bir yoruma delil olarak gösterilemez.⁴⁷ Çünkü bu metnin diğer rivâyet zincirleri, kaydedilmemiş olabileceği gibi ilk dönem müdevvinler tarafından kullanılmadığı için kaybolmuş olması da muhtemeldir.

Bunlara ilaveten Kütüb-i Sitte sonrası eserlerde mezkûr hadisin senedi İkrime b. Ammâr'dan sonra yaygınlık kazanmıştır. Bu hadisin başka herhangi bir sahâbîden nakledildiğine dair ne Kütüb-i Sitte öncesi ne de sonrası hadis külliyyatında bir bilgiye rastlanılmıştır. Kütüb-i Sitte sonrası hadis kaynaklarına bakıldığında, İkrime b. Ammâr'dan rivâyette bulunanlar arasında sika, zayıf ve mechul olarak nitelendirilebileceğimiz râviler vardır. Bu râvilerin bazıları şunlardır: Ebu'n-Nadr Saîd b. Ebî Arube Saîd b. Mihran el-Adevî (ö 156/773),⁴⁸ Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777),⁴⁹ Süfyan b. Saîd b. Mesruk es-Sevrî

46) İbn Hibbân, es-Sikât, VIII/18-19; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu't-tehzîb, s. 84; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-tehzîb, I/62-65.

47) Batılı bazı araştırmacılar, Hz. Peygamber ile müşterek râvi arasındaki bütün tek râvili rivâyet zincirlerinin uydurma olduğunu söylemektedirler. Bkz. Juynboll, G. H. A., (2005). İsnad analiz metodları, çev. Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, s. 59-97.

48) İbn Maîn onu sika (güvenilir) olarak kabul etmiştir. Ebû Hâtım onun için “Hadislerde ihtilâl etmeden önce güvenilir bir râvidir” diye söylemiştir. Bkz. ez-Zehabî, Mîzânü'l-i'tidâl, III/220-222; Bu rivâyetin kaynağı için bkz. İbnu'l-Mukrîf, Ebû Bekir Muhammed b. Ali, (1424/2003). el-Mu'cem, tahk. Mesud Abdulhamid Sadeni, Muhammed Hasan İsmail, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 140.

49) Sikâ, hâfız, mutkîn bir râvidir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-tehzîb, IV/297-302; Hadisin kaynakları için bkz. Ebû Avâne, Mustahrec, V/164; İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed, (1414/1993). Sahîhu İbn Hibbân, tahk. Şu'ayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, XIV/443; et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb, (1404/1983). el-Mu'cemu'l-kebîr, tahk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi, Musul: el-Mektebetu'l-Ülûm ve'l-Hükm, VII/14; İbn Adıyy, el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl, V/276.

(ö. 161/777),⁵⁰ Abdullah b. Bekkâr (ö. ?)⁵¹ ve Ebû Huzeyfe Musa b. Mes'ûd en-Nahdî el-Basrî (ö. 220/815).⁵²

Sonuç olarak, hadisin tek sahâbîden rivâyet edildiği görülmüştür. Bunun nedeni hadisenin vuku bulduğu yer ve zamanda sadece sahâbî Seleme b. Ekva'nın bulunmuş olması muhtemeldir. Sol eliyle yemek yiyen Busr b. Râî hakkında Ricâl kitaplarında geniş bir malumat verilmemiştir. Hoca-talebe ilişkileri açısından senedin muttasıl ve genellikle râvilerin sika/güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Ancak hadisin ortak râvisi İkrime b. Ammâr hakkında genel olarak sika hükmü verilmekle birlikte bazı âlimler tarafından eleştirilmiştir. Bu tenkidlerin bazı noktalarda toplandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, İkrime'nin Yahya b. Ebî Kesîr'den yaptığı nakillerin zayıf olduğudur. Ancak incelediğimiz hadisi ondan rivâyet etmediğine göre bu eleştiri dikkate alınamaz. İkincisi, İkrime rivâyetlerinde tedlis yaptığıdır. Bu rivayette de tedlis vuku' bulmadığına göre eleştiri geçersiz olmaktadır. Üçüncüsü, Ebû Hâtim'in onun bazen vehme düştüğünü ifade etmiştir. Bu eleştiriye bütün rivâyetlerine şâmil kılamayız. Muhtemelen vehmi ve hatası Yahya b. Ebî Kesîr'den yaptığı nakillerdedir. Dördüncüsü, İyas b. Seleme'den yaptığı rivâyetlerin sağlam olduğudur. Bu durumda hadisin senedinin sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmelere rağmen İkrime'nin mezkûr hadisi rivâyette teferrüd ettiği de tespit edilmiştir.⁵³ Kısacası sened yönünden bu hadisin "sahih garîb" derecesinde olduğunu söyleyebiliriz.

B. Metin Tenkidi

İncelediğimiz rivâyet, kelime farklılıkları da dikkate alındığında, hadis kaynaklarımızda yedi farklı metin öbeği halinde yer aldığı görülmektedir. Büyük ölçüde benzerlik arzeden bu metinleri tarihî kronolojiye göre şöyle sınıflandırabiliriz:

50) Hadis bilgileri tarafından sika olarak kabul edilmiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, VIII/52; İbn Hibbân, es-Sikât, IX/105; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-tehzîb, IX/342; Hadisin kaynağı için bkz. İbn Hayyân, Ebû's-Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-Ensârî, (1412/1992). Tabakâtu'l-muhaddisîn bi-İsbehân ve'l-vâridîne aleyhâ, tahk. Abdulğafûr Abdulhak Huseyn el-Belûşî, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, III/186-187; el-İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, (ts.). Zikru ahbâri İsfahân, yy.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî, I/185; el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, (ts.). Târihu Bağdad, Lübnan: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, VI/42.

51) Mechul bir râvidir. Bkz. İbn Hibbân, es-Sikât, VII/62; ez-Zehabî, Mîzânu'l-i'tidâl, IV/69; Hadisin kaynağı için bkz. İbn Adıyy, el-Kâmil, V/274.

52) Hakkında "Zayıf", "Leyse bi'l-Kaviyy (kavi değildir)" ve "hata yapmaktadır" şeklinde cerh ifadeleri kullanılmıştır. Bkz. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, VIII/163; İbn Hibbân, es-Sikât, IX/160; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-tehzîb, X/329; Hadisin kaynağı için bkz. Ebû Avâne, Mustahrec, V/164.

53) Ayrıca bkz. el-Makdîsî, Muhammed Tahir, (1416/1996). Zehiretu'l-huffâz, tahk. Abdurrahman b. Abdulcebbar el-Ferîvâî, Riyad: Dâru's-Selef, II/521.

Tablo: 1 Hadisin Metin Parçaları

Kaynaklar	Hadis Metninin Parçaları						
	7	6	5	4	3	2	1
İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. V, s. 132	X	قال فما رفعها إلى فيه	ما منعه إلا الكبير	لا استطعت	قال لا استطعت	قال كل بيمينك	أَنَّ رَجُلًا أَكَلَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشِمَالِهِ
Müslim, 36 Eşribe, 107 (c. II, s. 1599)	X	قال فما رفعها إلى فيه	ما منعه إلا الكبير	لا استطعت	قال لا استطعت	✓	✓
Ahmed b. Hanbel, Musned, c. IV, s. 45, 50	X	قال فما رجعت إليه	X	✓	✓	✓	أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ
Ahmed b. Hanbel, Musned, c. IV, s. 46; Abd b. Humeyd, Musned, s. 149; et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, c. VII, s. 14	X	قال فما وصلت يمينه إلى فيه بعد	X	✓	✓	✓	سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لِرَجُلٍ يَقَالُ لَهُ بُسْرُ ابْنِ رَاجِي الْعَيْرِ ابْصُرْهُ يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ
ed-Darimî, 8 Et'ime, 9 (c. II, s. 421-422, h.no: 2028)	X	قال فما وصلت يمينه إلى فيه	X	✓	✓	✓	ابْصَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- بِيَمِينِهِ يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ
Ebû Avâne, Mustahrec, c. V, s. 164; İbn Hibbân, Sahîh, c. XIV, s. 443; İbn Adiy, el-Kâmil fi Duafâi'r-Rical, c. V, s. 276	X	قال فما وصلت يده إلى فيه بعد	X	✓	✓	✓	مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِرَجُلٍ مِنْ أَشْجَعٍ، يَقَالُ لَهُ بُسْرُ بْنُ رَاجِي الْعَيْرِ، وَهُوَ يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ
Ebû's-Şeyh el-Ensârî, Tabakâtu'l-Muhaddisîn c. III, s. 186-187; Ebû Nuaym el-İsbehânî, Zikru Ahbâri İsfahân, c. I, s. 185; el-Hatîb el-Bağdâdî, Târihu Bağdad, c. VI, s. 42	X	X	X	X	X	✓	عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ

Ebû Avâne, Mustahrec, c. V, s. 163	كَلَّمَا رَفَعَ اللَّفْمَةَ إِلَى فِيهِ ذَهَبَتْ فِي شِقِّ أَخْرَ	فَمَا إِلَى فِيهِ، بَعْدَ ذَلِكَ	قال وَصَلَّتْ إِلَى	X	√	√	√	أَبْصَرَ صَلَّى وَسَلَّمَ بِشِمَالِهِ
---------------------------------------	---	--	---------------------------	---	---	---	---	--

Not: Tablo 1’de (√) sembolü bir önceki satırdaki ifadeyle benzerliği, (X) işareti ise üst satırdaki ifadenin yan tarafta zikredilen kaynaktan yer almadığını ifade etmektedir.

Tablo 1’deki verilere göre olay, Hz. Peygamber ile sahâbi Büsr b. Râî el-Ayr arasında geçmiş ve bu duruma şahit olan bir diğer sahâbi tarafından nakledilmiştir. Bütün rivâyetlerde anılan sahâbinin sol el ile yemek yediği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Büsr b. Râî, yemek yerken sağ elini kullanması gerektiği konusunda Hz. Peygamber’den ikaz almıştır. Olayın bundan sonraki kısmı son dönem klasik hadis kaynaklarında zikredilmemiştir. Ancak diğer hadis müdevvenatında Hz. Peygamber ile sahâbi Büsr b. Râî arasındaki diyalog devam ettirilmiştir. Metinlere göre adı geçen sahâbi sağ eliyle yemek yemeyi beceremediğini/yapamadığını söyleyince; kimi rivâyetlere göre Hz. Peygamber ona sadece “beceremeyesin/yapamaz ol” demiş, kimi rivâyetlerde ise bu söze “ona ancak kibri engel oldu” şeklinde bir ilave yapılmıştır. Hadis metninin sonunda ise olaya şahit olan sahâbi râvinin müşahedesi yer almıştır. Bu ifadeye göre Büsr b. Râî, ya sağ elini ya da iki elini birden ağzına kaldıramamıştır. Bu sahâbinin iki elini mi yoksa tek elini mi ağzına götüremediği konusunun, İbn Ebî Şeybe’nin yazma nüshaları arasındaki farklılıktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kitâbu’l-Musannef’in Kahire’de yayımlanan baskısında, eseri tahkik eden Ebû Muhammed Usâme b. İbrahim b. Muhammed, hadiste geçen (ها) zamirinin üç yazma nüshada (ها/tek el), bir yazma nüshada ise (هما/çift el) şeklinde rivâyet edildiğini tespit etmiştir.⁵⁴ Nitekim adı geçen sahâbinin iki elini mi yoksa tek elini mi ağzına götüremediğini tespit edebileceğimiz zamirin farklı rivâyet edilmesi, günümüzde yayımlanan *Kitâbu’l-Musannef*’in mevcut baskılarına da yansımıştır.⁵⁵

Hadisin yukarıdaki metinlerini incelediğimizde, aralarında farklılıklar bulunmakla birlikte büyük ölçüde benzerlikler taşıdıkları müşahede edilmektedir. Hadisin farklı tariflerinin sanki birbirini tamamladığı görülmektedir. Örneğin; kimi rivâyetlerde Hz. Peygamber’in sol eliyle yemek yiyen bir adamı gördüğü, kimi rivâyetlerde ise bu şahsın adının zikredildiği rivâyet edilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in niçin beddua ettiği

54) İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, VIII/215 (3. dipnot).

55) Bazı baskılarda zamirin tek el manasına gelecek tarzda (١) şeklinde rivâyet edildiği görülmüştür: Bkz. İbn Ebî Şeybe, (1429/2008). el-Musannef, tahk. Ebû Muhammed Usâme b. İbrahim b. Muhammed, Kahire: el-Fâruku’l-Hadis, VIII/215; İbn Ebî Şeybe, (1427/2006). el-Musannef, tahk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Dâru’l-Kurtuba, XII/385; İbn Ebî Şeybe, (1425/2004). el-Musannef, tahk. Hamed b. Abdullah el-Cum’a, Muhammed b. İbrahim el-Lahîdân, Riyad: Mektebetur’r-Rüşd, VIII/214; Bazı baskılarda ise zamirin çift el manasına gelecek tarzda (٢) şeklinde rivâyet edildiği tespit edilmiştir: Bkz. İbn Ebî Şeybe, (1409). el-Musannef, tahk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: el-Mektebetu’r-Ruşd, V/132; İbn Ebî Şeybe, (1401/1981). el-Musannef, tahk. Muhtar Ahmed Nedvî, Bombay: Dâru’s-Selâfiyye, VIII/105.

bazı rivâyetlerde “ona ancak kibri engel oldu” şeklindeki ifadeyle izah edilmektedir. Bu ifadenin sadece Zeyd b. el-Hubâb (ö. 230/844) tarafından nakledilmesi dikkat çekicidir. Zira İkrime b. Ammâr’dan rivâyette bulunan diğer hadis âlimlerinin hiçbiri bu cümleyi nakletmemiştir. Dolayısıyla hadis metnindeki ziyadeliğin ondan kaynaklandığı aşikârdır. Zeyd b. el-Hubâb’ın hafızasının kuvvetli olmasına rağmen hadis naklinde hata etmesi ve vehme düşmesini dikkate aldığımızda, ziyadeliğin onun vehminden kaynaklanmış olabileceğini düşünebiliriz. Ayrıca hadis metninde geçen “ona ancak kibri engel oldu” ibaresinin, “beceremeyesin/yapamaz ol” ifadesinden “dedi” şeklinde bir lafızla ayrılması metinde bir idrâcın da olabileceğine işaret edebilir. Gerek İbn Ebî Şeybe’nin ve gerekse İmâm Müslim’in baskılarında “dedi” ifadesinin sonraki cümlelerin başında yer alması dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu cümlelerin Hz. Peygamber tarafından söylendiği izlenimi verilmeye çalışılmış olunabilir.⁵⁶ Ancak hadisin metin bütünlüğünden bu ifadenin Hz. Peygamber’e ait olmadığı anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu ziyadeliğin,⁵⁷ Hz. Peygamber’in bedduasının gerekçesini açıklayan ve bunun sonucunda da sahâbînin elinin felç olmasının sebebinin izah eden bir ibare olarak değerlendirilebilir. Fakat bu söz, sahâbînin müşahedesine olabileceği gibi sonradan metne idrâc edilmiş bir açıklama cümlesi de olması muhtemeldir.

Bunlara ilaveten Ebû Avâne’nin bir rivâyetinde geçen ‘*Büsr lokmayı her ağzına götürdüğünde lokma diğer yana kaymıştır*’ şeklindeki cümle de ziyade bir ifadedir. en-Nadr b. Muhammed’in hadis rivâyetinde inifrad ettiğini dikkate aldığımızda, bu sözün onun tarafından hadise ilave edildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca metnin sonundaki zamirin farklı zikredilmesi anlam bakımından metne zarar vermektedir. Zira zamiri tesniye (ikil) aldığımızda ilgili zât’ın her iki elinin de felçli olması anlamına gelmektedir.

Metne bütüncül bir gözle baktığımızda, bize ulaşan metinlerin birbirini tamamladığı görülmektedir. Ancak hadis metninin taktî edilerek mi rivâyet edildiğini veyahutta ziyade yapılarak mı nakledildiğini anlamak için hadisin anlaşılması ve yorumlanması hususuna bakılarak karar verilmesinin daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

Bir hadisin sıhhatinden emin olmak için muhaddislerin bu hadisi nasıl algıladıklarına, hangi konu ve alt-başlıklar altında ele aldıklarına göz atmak gerekir. Buna hadis ilminde “Fıkhu’l-Hadîs” adı verilmektedir.⁵⁸

İncelediğimiz hadis, İmâm Müslim’in Sahîh’inin “Eşribe/İçecekler” bölümünün “yiyip içmenin âdabı ve hükümleri” babında ele alınmıştır. Bu eserin bab başlıklarını düzenleyen şârih İmâm Nevevî niçin bu başlığı uygun görmüştür? Muhtemelen o, sağ elle

56) Sahâbenin hadis metninin tamamı veya metindeki bir kelimenin açıklanmasına yönelik yorumlarının zamanla hadis metnine dâhil edilmiştir. Bkz. Karacabey, Salih, (2003). Farklı Açılardan Hadiste Ziyâde Meselesi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/1, s. 119.

57) Güvenilir râvilerin ziyadesinin kabul edilip edilemeyeceği konusunda âlimler arasında görüş ayrılığı vardır. Bkz. Karacabey, 2003, s. 119.

58) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Görmez, Mehmet, (1997). Sünnet ve hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında metodoloji sorunu, Ankara: TDV Yayınları, s.102–110

yemenin edebini bir gereği ve mendub bir davranış olduğunu vurgulamak istemiştir. İbn Ebî Şeybe ve ed-Darimî ise söz konusu hadisi “Et’ime/Yiyecekler” bölümünde nakletmişlerdir. İbn Ebî Şeybe “sol el ile yemek ve içmek” ve ed-Darimî’nin de “sağ el ile yemek” alt başlıklarında hadisi zikretmeleri, yine meselenin edeble ilgili olarak ele alınmış olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu üç musannif, sağ elle yemek yeme ve içmeyle ilgili Nebevî isteği, bağlayıcı kesin bir emir değil de, daha çok anılan işlerde sağ eli kullanmayı teşvik ve tavsiye ettiği şeklinde değerlendirmişlerdir.

Ancak Ebû Avâne, hadisi “yiyecekler” bölümünün “sol el ile yemekten sakındırma, yasaklama ve sağ el ile yemenin vacipliği” anlamındaki alt-başlığı altında rivâyet eder. Hadisin bu başlık altında geçiyor olması, artık sağ elle yemenin vücubuna işarettir. Burada öncekilerden farklı olarak hadisin kesin bir emir taşıdığı ve sağ elle yemenin bağlayıcı bir sünnet olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlara ilaveten bu hadis, İbn Hibbân’da⁵⁹ “tarih” bölümünde ve “Yüce Allah’ın Hz. Peygamber’in bazı hallerde bir kısım Müşriklere yaptığı bedduayı kabul ettiğine” dair başlık altında geçmektedir.⁶⁰ Kanaatimizce İbn Hibbân’ın eserini fıkıh bablarına göre düzenleyen Emîr Alâüddîn Ali b. Belbân el-Fârîsî (ö. 739/1338), hadiste geçen ve sağ eliyle yemek yiyemeyen kişinin sahâbeden değil, müşriklerden olduğunu zannetmektedir.

Sahîhu Müslim’in şarihi en-Nevevî (ö. 676/1277), insanları salih amellere yönlendirmek ve haramlardan sakındırmak için kaleme aldığı Riyâzu’s-Sâlihîn adlı eserinde bu hadisi mükerrer bir şekilde zikretmektedir.⁶¹ Bunlardan ilk ikisi eserin birinci bölümünün “Sünnet ve Edeplerini Korumayı emretme” ve “Kibir ve kendini beğenmenin haram oluşu” alt-başlıkları altında geçmektedir. Sonuncusu ise “yemek yeme edebi” bölümünün “yemeği kendi önünden yemek ve sofrâ âdabına dikkat etmeyenleri uyarmak” babında nakledilmiştir. O, bir diğer eserinde de hadisi, “Müslümanlara veya yalnız kendisine zulüm yapana beddua etmenin caizliği” başlığı altında zikretmiştir.⁶²

Görüldüğü gibi, tarihi seyr içerisinde hadisin zikredildiği başlıklar farklılıklar arz etmekle birlikte, herkesin üzerinde ittifak ettiği başlık “yemek yeme âdâbı”dır. Ayrıca anılan hadis, 4. ve 5. yüzyıllardan sonra yazılan eserlerde, muhtevâsı dikkate alınarak farklı başlıklar altında tasnif edilmiştir. Hadisin rivâyet edildiği bu başlıklardan çıkarabileceğimiz yorumları şöyle sınıflandırabiliriz:

59) es-Suyûtî (ö. 911/1505) onun eserinin tasnif metodu hakkında şöyle demektedir: “İbn Hibbân’ın Sahîh’i, yazılış şekli olarak yeni bir usûldür. Ne bablara göre, ne de müsned tarzına benzemektedir. Bu yüzden onu “et-Tekâsim ve’l-Enva’ diye isimlendirmiştir... Sonraki âlimlerden bazıları onu fıkıh bablarına göre düzenlediler.” Bkz. es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (1993). Tedrîbu’r-râvî fî şerhi takrîbi’n-Nevevî, tahk. İrfân el-Aşşâ Hassûne, Beyrut: Dâru’l-Fikr, s. 64. Dolayısıyla biz bu çalışmamızda eseri fıkıh bablarına göre düzenleyen Emîr Alâüddîn Ali b. Belbân el-Fârîsî’nin (ö. 739/1338) tertibinden yararlanılmıştır.

60) İbn Hibbân, Sahîhu İbn Hibbân, XIV/442.

61) en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref (1428/2007). Riyâzu’s-sâlihîn min kelâmi seyîdi’l-mürsefîn, tahk. Mahir Yasin el-Fahl, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, s. 73, 203, 237.

62) en-Nevevî, el-Ezkâr, s. 376, 480.

1. Sağ el ile yemek ve içmek müstehaptır.
2. Sağ el ile yemek ve içmek vaciptir.
3. Hz. Peygamber'in Müşriklere yaptığı beddua Allah (c.c.) tarafından kabul edilmiştir.
4. Sağ el ile yemek Hz. Peygamber'in sünnetidir. Bu sünneti korumak ve bilmeyenlere öğretmek gerekir.
5. Kibir ve kendini beğenme haramdır.
6. Zulme uğrayan Müslüman'ın beddua etmesi caizdir.
7. Bu bilgiler ışığında hadisçilerin tarih boyunca yoğun mesai harcıyarak hazırladıkları hadis kitaplarını, aslında hadislerin gaye ve maksatlarına göre anlayarak ve yorumlayarak tasnif ettiklerini söyleyebiliriz. Hatta bu başlıklar altında zikredilen hadisi, "bağlayıcılık" açısından da göz ardı etmedikleri anlaşılmaktadır. Ancak hadisin anlaşılması konusunda şârihlerin de görüşlerine müracaat etmenin uygun olacağını düşünmekteyiz.

Kâdî 'İyâz el-Yahsubî'ye (ö. 544/1149) göre bu hadiste Hz. Peygamber'in bedduasının kabul edildiği ve dünyada onun emrine muhalefet edenin hemen cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Bu durumda hadiste zikredilen kişi münafıktır. Hz. Peygamber'in emrine kibir ve gururundan dolayı itaat etmeyen bu kimse hakkında Nebî'nin beddua etmesi müstehaptır. Hz. Peygamber, bu zâtın gerçekten sağ elini kaldıramadığını bilseydi, o zaman beddua etmezdi... Ancak âlimler, yeme ve içmede sağ elini kullanamayan kimselerin sol eliyle yemelerini caiz görmüşlerdir.⁶³

el-Kurtubî (ö. 656/1258) ise bu hadisle ilgili olarak, "beceremeyesin" sözünün beddua olduğunu söylemiştir. Çünkü hadiste konu olan şahıs, özürsüz olarak sağ el ile yemek yemekten kaçınmıştır. Sırf muhalefet kasdıyla sağ elini kullanmadığına göre, belki de o kişi münafıklardandı. Bundan dolayı râvî "ona ancak kibri engel oldu" demiştir. Yüce Allah (c.c.), bu adamla ilgili olarak Peygamberinin duasını kabul etti ve bunun sonucunda anılan şahsın sağ eli felç oldu. O günden sonra artık sağ elini bir daha ağzına götürmemiştir.⁶⁴

Sahîh'in bir diğer şârihi en-Nevevî'ye (ö. 676/1277) gelince, o, hadiste geçen şahsın sahâbeden olduğunu belirttikten sonra Kâdî 'İyâz'ın görüşüne katılmadığını ifade eder. Çünkü sadece kibir ve muhalefet nedeniyle yapılan böyle bir davranış, nifak ve küfürü gerektirmez. Bu hadiste özürsüz olarak şer'i hükme muhalefet edene beddua edileceğine dair izin vardır. Bu hadise göre her hâlükârda hatta yemekte bile iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma tavsiyesi uygulanmalıdır.⁶⁵

63) Kâdî 'İyâz, Şerhu Sahîhi Müslim, VI/487.

64) el-Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer, (1996), el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim, tahk. Muhyiddin Dîb Mistû v.dğr., Beyrut: Dâru İbn Kesîr, V/297.

65) en-Nevevî, Şerhu'n-Nevevî, XIII/192.

et-Tîbî (ö. 743/1342) de hadisi yorumlarken; “ona ancak kibri engel oldu” sözüntün râviye ait olduğunu ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber’in, Büsr er-Râî’ye acizliğinden dolayı değil de kibrinden dolayı sağ eliyle yemediği için bedduada bulunduğunu söylemiştir.⁶⁶ Molla Aliyyu’l-Kârî (ö.1014/1605) *Mirkâtu’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti’l-Mesâbîḥ* adlı eserinde ise sol el ile yemek yiyen şahsın sahâbi olduğunu ve özrü konusunda yalan söylediği için Hz. Peygamber’in ona beddua ettiğini ifade etmiştir.⁶⁷ Bunlara ilaveten bazıları, Hz. Peygamber’in bedduasının gerekçesini vacibin terkine bağlamışlardır.⁶⁸

İncelediğimiz hadisi diğer şârihler ise benzer cümlelerle izah etmeye çalışmışlardır. Bunlardan bazıları, anılan hadisi, sağ elle yemenin vucubiyetine sol el ile yemenin ise mekruhluğuna⁶⁹ veya tahrimine;⁷⁰ bazıları ise sağ elle yemenin mubahlığına delil getirmişlerdir.⁷¹ Bediuzzaman Said Nursî de bu hadisi Mucizat-ı Ahmediyе’den saymıştır.⁷² Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda söz konusu hadisin uyarıcı özelliğine dikkat çekilerek, sağ elle yeme ve içmenin gerekliliği vurgulanmaktadır.⁷³ Bu hadis, bazı çalışmalarda ise sünnete uymama konusunda diretenlere karşı Hz. Peygamber’in beddua ederek tepki verdiğiine dair delil niteliğinde sunulmuştur.⁷⁴

Bu bilgiler ışığında bütün şârihlerin yorumlarını “ona ancak kibri engel oldu” lafzı üzerine bina ettiklerini söyleyebiliriz. Oysa bu söz, bazı şârihlerin de ifade ettiği gibi Hz. Peygamber’e ait değildir. Ayrıca bu cümle sadece Zeyd b. el-Hubâb (ö. 230/844) tarafından nakledilmiştir. O halde Hz. Peygamber’in böylesi durumlarda nasıl davrandığı ve sahâbîlerin de onun tarafından ikaz edildiklerindeki tavırları önem arz etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber, hakkında pek bir bilgiye sahip olmadığımız Sübey’a el-Eslemiyе’ye de sol eliyle yemek yediği için beddua etmiş ve bundan dolayı

66) et-Tîbî, Şerhu’t-Tîbî, XII/3782.

67) Molla Aliyyu’l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (1422/2001). *Mirkâtu’l-mefâtiḥ şerhu mişkâti’l-mesâbîḥ*, tahk. Cemal ‘Aytânî, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, XI/45.

68) es-San’ânî, Muhammed b. İsmail el-Emîr, (1427/2006). *Subulu’s-selâm şerhu bulûğî’l-merâm*, talik. Muhammed Nasuriddîn el-Elbânî, Riyad: Mektebetu’l-Meârif, III/433-434.

69) el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, (1356). *Feydu’l-kadir şerhi camiu’s-sağîr*, Mısır: Mektebetu’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, I/298; el-Hafâcî, Nesîmu’r-riyâz, IV/114.

70) İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali, (1379). *Fethu’l-bârî*, tahk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Muhibuddin el-Hâtîb, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, IX/522; es-San’ânî, *Subulu’s-selâm*, III/433-434; el-Azîmâbâdî, Ebu’t-Tayyib Muhammed Şemsu’l-Hakk, (1415). *Avnu’l-ma’bûd şerhu süneni Ebî Davud*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, X/179; el-Useymin, Muhammed b. Salih (1426). *Şerhu riyazi’s-sâlihîn min kelâmi seyidi’l-mürselîn*, Riyad: Medâru’l-Vatan Li’n-Neşr, III/543.

71) Muhyiddîn Mistû v.dğr., (1407/1987). *Nuzhetu’l-muttakîn şerhu riyazi’s-salihîn min kelâmi seyidi’l-mürselîn*, Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, I/183.

72) Bediuzzaman Said Nursî, (1995). *Mektubat*, İstanbul: Envâr Neşriyat, s. 147-148.

73) el-Kardâvî, Yusuf, (2001). *Bilgi ve medeniyet kaynağı sünnet*, çev.: Özcan Hıdır, İstanbul: Ravza Yayınları, s. 30-31; Yıldırım, Enbiya, (2008). *Hadis meseleleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, s. 131-138; Köktaş, Yavuz, (2012). *Günümüz hadis tartışmaları*, İstanbul: İFAV Yayınları, s. 497.

74) Uraler, Aynur, (2012). *Sahâbe uygulaması olarak sünnete bağlılık*, İstanbul: İFAV Yayınları, s. 136.

anılan sahbâî veba hastalığından ölmüştür.⁷⁵ Ancak bu haberin râvilerinden bazıları mechul ve son derece zayıftır.⁷⁶ Dolayısıyla bu rivâyet, böylesi bir konuda delil olabilecek kadar sıhhatte sahip değildir.

Bir diğer rivâyete göre Hz. Peygamber, sol eliyle yemek yiyen bir kadını ikaz etmiş, o sahbâî hanım, ‘Hemen sol elimden sağa geçtim ve bir daha asla sol elimle yemek yemedim’ demiştir.⁷⁷ Bu hadis, el-Heysemî’nin (ö. 807/1404) dediği gibi sika ve makbul râviler tarafından rivâyet edilmiştir.⁷⁸ Görüldüğü üzere sahbâîler, Hz. Peygamber tarafından ikaz edildiklerinde, ikazı ikinci kere tekrar ettirmeden uygulamaya çalışıyorlardı.⁷⁹ Diğer bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber’den sağ el ile yemek yeme konusunda ikaz alan bir sahbâî de itirazda bulunmamıştır.⁸⁰ Aynı şekilde sahbâî de başkalarını sol elle yemek yerken görünce, Hz. Peygamber’in sünnetine uyarak ikaz etmişler ve bir tepki ile karşılaşmamışlardır.⁸¹

Bunlara ilaveten acaba “Hz. Peygamber sol eliyle yemek yemiş midir?” sorusuna da cevap verilmesi gerektiğine inanmaktayız. Bu konuda klasik hadis kaynaklarımızda

75) er-Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Harun, (1416). Musned, tahk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Kahire: Müessesetü Kurtuba, I/200; et-Taberânî, el-Mu’cemu’l-kebir, XVII/321; el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, (1408/1988). Delâilu’n-nübüvve ve marifetu ehvali sahibi’ş-şer’iati, tahk. Abdumu’ti Kal’acı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, VI/239.

76) Örneğin; Abdullah b. Lehî’a (ö. 174/790) hakkında Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Süfyan es-Sevrî, Leys b. Sa’d güvenilir derken; Nesâî, Ebû Zur’a, İbn Maîn, İbn Adıyy ve İbn Ebî Hâtim gibi cerh ve ta’dil âlimleri onu zayıf olarak nitelemişlerdir. Bazıları da zayıflardan tedlis yaptığını ve ihticac olunamayacak derecede zayıf bir râvi olduğunu ifade etmişlerdir. ez-Zehebî ise onun devrin en büyük âlimleri arasında saymış, zayıf rivâyetlerine dikkat edilmesi gerektiğini ve bütün rivayetlerinin yok sayılacak derecede tenkit edilmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, V/145-147; İbn Adıyy, el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl, IV/144-153; İbn Hacer el-Askalânî, Tabakâtu’l-müdebbihîn, s. 54; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 319; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehzîb, V/327-331; ez-Zehebî, Mîzânu’l-i’tidâl, IV/166-174; Muğîre b. Nehik, mechul bir râvidir. Bkz. ez-Zehebî, Mîzânu’l-i’tidâl, VI/496.

77) Ahmed b. Hanbel, el-Musned, IV/69; V/380.

78) el-Heysemî, Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr, (1407). Mecmau’z-zevâid ve menbau’l-fevâid, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, V/26; Bu rivâyet Ahmed b. Hanbel tarafından Abdullah b. Muhammed (İbn Hibbân, es-Sikât, VII/53; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 321) > İshak b. Abdullah (İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, II/226; İbn Hibbân, es-Sikât, IV/23; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 101; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehzîb, I/210) > el-Hüseyin b. Zekvân (İbn Ebî Hâtim, el-Cerh, III/52; İbn Hibbân, es-Sikât, VI/206; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 166; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu’t-tehzîb, II/293) > İsmail b. İbrahim (İbn Hibbân, es-Sikât, VI/44; ez-Zehebî, Mîzânu’l-i’tidâl, I/373; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu’t-tehzîb, s. 105) tarihiyle nakledilmiştir.

79) Sahâbenin sünnete bağlılıkları konusunda geniş bilgi için bkz. Uraler, (2012), s. 161-302.

80) Malik b. Enes (1992). el-Muvatta’, İstanbul: Çağrı Yayınları, 49 Sıfatu’n-Nebî, 32 (II/934); et-Tayâlisî, Ebû Davud Suleyman b. Davud, (ts.). el-Musned, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, s. 193; İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, V/132; el-Buharî, 70 Et’ime, 2 (VI/196); ed-Darimî, 8 Et’ime, 1, 15 (II/419, 424, h.no: 2025, 2051); Müslim, 36 Eşribe, 108 (II/1599); Ebû Davud, 26 Et’ime, 19 (IV/144-145, h.no: 3777); et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, (1992). Sunen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 23 Et’ime, 47 (IV/288, h.no: 1857); İbn Mâce, 29 Et’ime, 8 (II/1087 h.no: 3267); Ahmed b. Hanbel, el-Musned, IV/26.

81) İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, V/132.

isnadı zayıf iki rivâyet tespit edebildik. Bunlardan birincisine göre Abdullah b. Ca'fer (ö. 80/699) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’in sağ elinde salatalık/acur, sol elinde de taze hurma gördüm. O (sav), bir keresinde acurdan bir keresinde de öbüründen yiyordu.”⁸² Diğer rivâyette ise Enes b. Malik (ö.93/711) şunları anlatmıştır: “Hz. Peygamber, sağ eline taze hurma, sol eline de kavun aldı. Hurmayı kavunla birlikte yedi.”⁸³ Molla Aliyyu'l-Kârî (ö.1014/1605) bu rivâyeti delil alarak, sol elin yemek esnasında ihtiyaç duyulduğunda kullanılabileceğini söylemiştir.⁸⁴

Bu konuda dikkatimizi çeken diğer bir mesele de niçin Kâdî 'Iyâz, Busr b. Râî el-Ayr'ın münafık olduğunu iddia etmiştir. Muhtemelen O, Hz. Peygamber'in sahâbeye beddua etmeyeceğini veya onların Hz. Peygamber'e karşı kibirli bir şekilde tavır takınmayacaklarını düşünmüş olabilir. Adı geçen sahâbînin bu olaydan sonra Müslüman olduğunu söyleyenler de belki de aynı düşünceleri benimsemişlerdir. Zira “Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez”⁸⁵ âyeti ve “Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez”⁸⁶ hadisiyle terbiye olan bir sahâbî, Hz. Peygamber'e karşı gelmenin de cezasız kalmayacağını biliyor olmalıdır. Nitekim günümüzde yapılan bir araştırmada da sahâbenin son derece alçakgönüllü, kibir ve öğünmeden uzak, davranışlarında Yüce Allah ve Resûlünün (sav) emirlerine uydukları ifade edilmiştir.⁸⁷ Bu durumda Busr b. Râî el-Ayr'ın sahâbî olmadığı görüşü daha isabetli görülmektedir.

Ancak tabakât kitapları, Busr b. Râî el-Ayr'ın sahâbî olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Öyleyse hadise göre sahâbî bile olsa Hz. Peygamber'in yanında gelişigüzel davranan kişi cezayı hak etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Onun emirlerine aykırı davrananlar, başlarına bir felaketin gelmesinden veya acı bir cezaya çarpılmaktan sakınsınlar”.⁸⁸ Basit anlamda Hz. Peygamber, kendi huzurunda yapılan bir yanlışa müdahale etmek istemiş, fakat emre itaatsizlik cezayı gerektirmiştir. Buradan hareketle “sahâbeden herhangi birisine Hz. Peygamber'in yanında gelişigüzel davrandığından dolayı böylesi bir ceza verilmiş midir?” diye sorulabilir. Bu soruya “Benzeri bir cezayı tespit edememekle birlikte, Kur'an'da O'nun (sav) huzurunda seslerini yükseltenlerin ihtar edildiğine dair âyetler mevcuttur”⁸⁹ diye cevap verilebilir. Hülasa Hz. Peygamber, münafık birisine yemek âdâbına uymadığı için beddua etmesi

82) Ahmed b. Hanbel, el-Musned, I/204; et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb, (1405/1985). el-Mu'cemu's-sağîr, tahk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hâc, Amman: Mektebetu'l-İslâmî-Dâru Ammâr, II/205.

83) Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak, (1428/2006). et-Tıbbu'n-nebevî, tahk. Mustafa Dönmez, Beyrut: Dâru İbn Hazm, s. 729.

84) Molla Aliyyu'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, (1318). Cemu'l-vesail fi şerhi'ş-şemâil, Mısır: Matbaatu'ş-Şerefiyye, I/240.

85) 31 Lokman, 18.

86) Müslim, I İman, 147 (I/93).

87) Necati, Osman, (2008). Hadis ve psikoloji, çev. Mustafa Işık, Ankara: Fecr Yayınları, s.97-98.

88) 24 Nûr, 63.

89) 49 Hucurât, 2.

makul gözükmemektedir. Busr b. Râî el-Ayr'ın şer'i hükümlere muhalefet etmiş olması, cezayı hak ettiğinin ve aynı zamanda sahâbî olduğunun da bir delili olabilir.

Hadiste geçen adamın -Busr b. Râî el-Ayr değil de- bir deve çobanının çocuğu olduğu şeklindeki rivâyet ise senedinin zayıflığı nedeniyle ihticâca elverişli değildir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bir çocuğa beddua etmesi, O'nun merhameti, affediciliği, şefkati, insan sevgisi ve hoşgörüsüyle pek bağdaşmamaktadır.

Hz. Peygamber, kendisine saygısız davranan bedevîleri birçok defa hoş görüp bağışlamıştır. Hz. Peygamber, öz amcasını öldüren sahâbî Vahşî'yi bile affetmiştir. Yine Taif'te eziyet görmesine rağmen Taiflilere beddua etmemiştir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda, Hz. Peygamber'in ashabına karşı yumuşak davrandığı ve onlara karşı katı yürekli olmadığı ifade edilmiştir.⁹⁰ Bir diğer âyette “And olsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir”⁹¹ buyrulmaktadır. Dolayısıyla hadiste zikredilen “beceremeyesin” lafzının bedduadan ziyade farklı bir mânâda kullanılması muhtemeldir. Nitekim Hz. Peygamber'in Araplar arasında yaygın olan azarlama ifadelerini kullandığı malumdur. Örneğin, Muaz b. Cebel'e (ö. 18/639) “أَمْكُكْ/ Annen senin ölünü görsün, Annen seni kaybetsin, Annen oğulsuz kalsın”⁹² demiştir. Yine Hz. Peygamber'in “تربت يمينك أو تربت يدك و عقرى و حلقى/ Sağ elin topraklansın, eli toprak olasıca, Allah onu kesip helak etsin, Allah onun boğazına dokunup hastalandırsın”⁹³ gibi deyimleri kullandığını bilmekteyiz. O (sav), bu ifadeleri hakiki anlamlarında söylememiştir. Araplar arasında hitap esnasında böyle lafızları kullanmak âdetti. Bu deyimler, takdir, taaccüb, te'dib, uyarma, azarlama ve kınama ifadeleridir. Bu sözcükler hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. Kimileri onların yermek; kimileri de övmek, bazıları ise teşvik ve taaccüb için kullanıldığını söylemişlerdir.⁹⁴

Bütün bunlara ilaveten Arapların en belîğ ve en fasih konuşanı olan Hz. Peygamber hakkında Enes b. Mâlik'in şu sözü konumuz açısından önem arz etmektedir. O (ra), şöyle demiştir: “Hz. Peygamber sövücü, aşırı söz ve hakarete bulunan ve lânet edici bir kimse değildi. O (sav), bizden birine darıldığında sadece ‘ona ne oldu? Alnı toprak olası!’ dedi”.⁹⁵ Öyleyse yukarıdaki beddua ifade eden ibarelerin ve incelediğimiz hadisteki “beceremeyesin” lafzının kınama (sitem), te'dib, uyarı, korkutma ve teşvik için kullanıldığını söyleyebiliriz. Şüphesiz Hz. Peygamber bu tarz ifadeleriyle muhatabını uyarma yoluyla

90) “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet..” Bkz. 3 Âl-i İmrân, 159.

91) 9 Tevbe, 128.

92) et-Tirmizî, 28 İman, 8 (V/11-12, h.no: 2617); Böyle bir cümlemin Ebû Zerr (ö. 31/652) için söylenildiğine dair bkz. Ebû Davud, 1 Taharet, 123 (I/235, h.no:332).

93) el-Buharî, 3 İlim, 50 (I/41); 78 Edeb, 93 (VII/109); Müslim, 3 Hayz, 29-33 (I/250-251); Ebû Davud, 1 Tahâret, 95 (I/162-163, h.no: 237).

94) en-Nevevî, Şerhu'n-nevevî, III/221; İbn Hacer el-Askalânî, Fethu'l-bârî, I/29; II/272; VII/446; X/550.

95) el-Buharî, 78 Edeb, 38, 44 (VII/81, 84).

hakka davet etmek istemiştir. Bu üslup, O'nun (sav) kullandığı bir eğitim yöntemidir.⁹⁶ Nitekim Hz. Peygamber'in meşic içerisinde yitiğini yüksek sesle arayan adama: "Allah onu sana buldurmasın",⁹⁷ kırmızı deveyi arayana: "Aradığını bulamayasın"⁹⁸ ve alış-veriş yapana: "Allah ticaretine kâr vermesin"⁹⁹ gibi söylediği sözlerini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Bütün eğitimcilerin ve iyiliği emreden-kötülükten sakındıran kimselerin te'dib ve uyarı maksatlı "sana yazıklar olsun" gibi cümleleri söylemelerinde bir sakınca yoktur. Zira böylesi ifadeler kişinin psikolojisinde daha etkili olabilmektedir.¹⁰⁰

Bunlara ilaveten Hz. Peygamber'in beddua etmesinin sebebi adı geçen sahâbînin sol elle yemek yemesidir. "*Bundan sonra o kişi sağ elini ağzına kaldıramadı*" ifadesini dik-kate aldığımızda, olaydan sonra sahâbînin sol eliyle yemek yemeye zorunlu olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda istenilen asıl gaye (sağ elle yenilmesi) de sağlanmamış olmaktadır. Ayrıca bu olay, daha sonraları hiçbir şekilde gündeme de gelmemiştir. Sahâbenin sol eliyle yiyen insanları uyardıklarını ama bu olayı te'dib gayesiyle kullanmadıklarını görmekteyiz. Örneğin Hz. Ömer, yemek için sol elini uzatan bir adamı gördüğünde: "Hayır! Sağ elinde bir rahatsızlık olmadığı sürece sol elle yeme"¹⁰¹ demiştir. Yine Hz. Aişe de sol eliyle yemek yiyen bir kadını görünce onu bundan alıkoymuştur.¹⁰² Böylesi bir rivâyetin kayıtlara geçemeyeceği düşünülse de olayın te'dibe yönelik uyarıcılığı ve sonucu (elin felç olması hadisesi) hatırlanmayı, nakledilmeyi gerektirecek ölçüdedir. Dahası "*o kişi elini ağzına kaldıramadı*" şeklindeki ifadeyi yalın olarak ele alırsak, Busr b. Râî'nin yemeğini tamamlaması için sağ elini kullanmaya teşebbüs etmesine rağmen geçici bir süre sağ elini kaldıramadığı şeklinde de yorumlamak mümkündür. Çünkü hadiseye şahit olan sahâbî Seleme b. Ekva', Busr b. Râî el-Ayr'ın ilerleyen süreçte hayatı boyunca ağzına aldığı her lokmanın başka bir yana kaydığını söylemiştir. Bu ibaredeki "her lokmayı kaldırdığında" ifadesinin zaman dilimi oldukça geniştir. Demek ki O, Busr'ü ya ölümüne kadar gözlemlemiş veya sadece o günkü hadisede bu duruma şahit olmuştur.

Bunlara ilâveten "*bundan sonra sağ elini bir daha kaldıramadı*" şeklindeki ifadelerin anlaşılmasında da böyle bir zaman dilimi söz konusu olabilir. Bu ifadeleri genel anlamda aldığımızda Seleme b. Ekva'nın hayatı boyunca hem onun yemek yemesini gözlemlemesi hem de sağ elinin felç olduğunu müşahade etmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Eğer gözlemleyerek bu ifadeleri söylemişse, sonucu açısından böyle bir hadisenin hem unutulmaması hem de toplumda konuşulup yaygınlık kazanmış olması muhtemeldir. Bir gün önce

96) İbnu'l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim el-Yemânî, (1412/1992). el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebbi 'an sünneti Ebi'l-Kâsım, tahk. Şu'ayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, I/229-231.

97) Müslim, 5 Mesâcid, 79 (I/397).

98) Müslim, 5 Mesâcid, 80 (I/397).

99) et-Tirmizî, 12 Buyu', 76 (III/610, h.no: 1321).

100) en-Nevevî, el-Ezkâr, s. 548.

101) İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, V/132.

102) İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, V/132.

ellerinde sağlık problemi olmayan bir kişi, solak kalınca bu durumun sebebinin arkadaşlarına izah etmek zorunda kalması gerekirdi. Yine her lokmayı ağzına getirdiğinde başka bir yöne kaymasının nedeni kendisine sorulmadı mı? Böylesi bilgilere sahip olmadığımız için sorulara cevap bulunamamaktadır.

Bu hadisin izahında zikredebileceğimiz diğer bir husus, haberin zahirine göre hadise-den sonra Busr b. Râî el-Ayr, solak kalmıştır. Gerek incelediğimiz rivâyetin tariklerinde ve gerekse tabâkat kitaplarında onun bu olaydan dolayı pişman olduğuna veya af dilediğine dair bir bilgiye de rastlanılmamıştır. Hayatı hakkındaki malumatın yetersizliği, solak olarak devam ettiği hayatında ne tür hadise ve tepkilerle karşılaştığını öğrenmemize engel olmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında incelediğimiz hadisin metnine tekrar baktığımızda, Süfyan b. Saîd b. Mesruk es-Sevrî'nin (ö. 161/777) rivâyetinde –ki bu metin en kısadır– Hz. Peygamber'in anılan sahâbîye sadece sağ eliyle yemesi konusunda telkinde bulunduğunu görmekteyiz. Bu durumda sağ elle yemek ve içmekle ilgili hadislerin şahitliğiyle de desteklenen söz konusu hadisin beddua bölümünden sonraki kısmın metne ilave edildiğini söyleyebiliriz. Bu ihtimaller ışığında yapılacak yorum, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in huzurunda yapılan yanlış düzeltmeye çalıştığı ve arkadaşını uyararak iyi ve güzele yönlendirdiğidir. Bu da sağ elle yemenin vacib değil sünnet olduğunu ortaya koymaktadır. Zira sol elin de kullanılarak hazırlanan bir yemeğin niçin sol elle yenilemediği meselesi tamamen görgü kurallarına bağlı bir husustur. Dolayısıyla bu rivâyeti, dönemin temizlik anlayışına ve oluşturulmak istenilen etik değerlere matuf bir hadis olarak yorumlamamız daha uygun olabilir.

Sonuç

Hz. Peygamberin söz ve davranışlarının aktarım esnasında tamamen orijinaline sadık kalınarak rivâyet edildiğini söyleyemeyiz. Hadislere yapılan ilaveler, rivâyetler arasında farklılıklara neden olmaktadır. Bu durumda hangi metnin orijinal hadis metnine en yakın olduğu meselesi önem arz etmektedir. Bu amaca matuf olarak Hz. Peygamber'in sahabeden Büsr b. Râî'ye kibriden dolayı sağ elini kullanmadığı gerekçesiyle bedduada bulunduğunu konu edinen bir hadisi sened ve metin yönünden incelemeye gayret gösterdik. Çalışmamızda elde edilen bulgulardan şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür:

1. Bu hadise göre Hz. Peygamber, sağ elle yemek yemeye büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. O'nun (sav) “Yiyemez ol” şeklindeki tepkisi, sol elle yemek yenilmesini hoş görmediğine hamledilmelidir.
2. Hadisin senedleri muttasıl olmakla birlikte ortak râviye kadar tek râvili bir isnadla rivâyet edilmiştir. Ortak râvi hakkındaki cerh ifadeleri de dikkate alındığında, bu hadisin senedlerinin sıhhat açısından “sahih-garîb” seviyesindedir.
3. Senedlerle metinler birlikte düşünüldüğünde, metinlerdeki değişimlerin mana rivâyetinden kaynaklanan farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu fark-

lılıklardan bazılarının makul olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Özellikle “*Bundan sonra o kişi, iki elini ağzına kaldıramadı*” ifadesi, bir taraftan râvinin sol elinin özürlü olabileceğine öte taraftan sağ ve sol elinin bedduadan dolayı hareket gücünü kaybettiğine işaret etmektedir. Her iki durumda da cezanın ağırlığı kabul edilebilecek bir seviyede değildir. Muhtemelen “هما” zamirinden kaynaklanan bu anlayış, İbn Ebî Şeybe’nin Musannef’inin yazma nüshaları arasındaki farklılıktan kaynaklanmıştır. Şârihlerin bu duruma izah getirmemesi, onların bu rivayet konusunda sadece İmâm Müslim’deki lafızları dikkate aldıklarının bir ispatıdır. Nitekim “*Ona ancak kibri engel oldu*” ibaresi de sadece bu iki kaynakta nakledilmiştir.

4. Hadiste zikredilen sahâbî, Büsr b. Râî’dir. Bu sahâbînin kibirden ve gururdan dolayı kendi görüşünü, Hz. Peygamber’in sünnetine tercih ettiğini kabul edemeyenler, onun münafık olduğunu iddia etmişlerdir. Bazı âlimler ise bu olaydan sonra Müslüman olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerin hadisin anlaşılması adına makul yorumlar olduğunu söyleyemeyiz. Hz. Peygamber’in münafığa böyle bir beddua yapmasının mantıklı bir açıklaması olamaz. Ayrıca bedduadan dolayı sağ elini kullanamayan sahâbînin bu hadiseyi hidayete ermesinin bir vesilesi gördüğüne dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu noktada hadiste sol eliyle yemek yiyen kişinin Büsr b. Râî değil de bir deve çobanının çocuğu olduğu şeklindeki rivâyetin ise kabul edilecek bir yönü yoktur. Çünkü Hz. Peygamber’in bir çocuğa beddua etmesi mümkün görülmemektedir. Ancak Hz. Peygamber’in beddua etmediğini düşündüğümüzde, sol eliyle yemek yiyen şahsın bir çocuk olması muhtemeldir.
5. Bu hadiste belirtilen olayın başka şahitleri bulunmamaktadır. Ancak hadisi destekleyecek rivâyet tariflerinin ilgisizlik nedeniyle kaybolmuş olabileceğini düşünebiliriz. Fakat Peygamber Efendimiz’in (sav) uyarısına rağmen bildiğinden şaşmayıp sağ elini kullanamaz hale getiren bir kişinin hikâyesi unutulacak ve önemsenmeyecek bir konu değildir.
6. Şârihler, söz konusu rivâyeti yorumlarken, “kibir” ve “elin felç olması” gibi kavramlara önem verdikleri görülmektedir. Bu ibarelerden hareketle hadis, genel anlamda ya sağ elle yemenin vucubuna ya sol elle yemenin kerahetine ya da Hz. Peygamber’in beddua yapabileceğine dair bir anlayışla tahlil edilmiştir. Bu kişi, Hz. Peygamber’in emrine itaat etmediği yani şer’i hükümlere muhalefet ettiği veya kibirlenerek umursamaz bir tavır sergilediği için cezayı hak etmiştir. Nitekim beddua üzerine o kişinin eli felç olmuştur.
7. “*Ona ancak kibri engel oldu*” ibaresi, hadis âlimlerinin ifadesine göre Hz. Peygamber’e ait değildir. Bu ve “*Bundan sonra o kişi, elini ağzına kaldıramadı*” cümleleri, sonradan hadis metnine ilave edilmiş açıklama veyahut müşahede ifadeleri olabilir.
8. “*Beceremeyesin/Yiyemez ol!*” şeklindeki ifadenin bedduadan ziyade kınama (sitem) cümlesi olarak anlamak da mümkün olabilir. Bu durumda “*Beceremeyesin*”

lafzının “Hay! beceremiyesice insan” şeklinde tercüme etmek mümkündür. Böylesi bir yorum yapılırsa “Ona ancak kibri engel oldu” ve “Bundan sonra o kişi, elini ağzına kaldıramadı” ibarelerinin zait olmaları gerekir.

9. Bu hadisin Süfyan es-Sevrî’den gelen rivâyet formu dikkate alındığında; Büsr b. Râî’nin münafık olduğu iddiasına gerek kalmayacaktır. Hadisin en kısa metni de bu rivâyette yer almaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in sözünü dinlemeyip sünnete muhalefet ettiği ve sünnete uymadığı için ellerini daha doğrusu sağ elini kaybettiği şeklindeki ithamlar da geçersiz olacaktır. Bu durumda hadisteki “sağ elinle ye” emrinin, Hz. Peygamber’in ashabına yeme-içme âdâbını öğretmek için sadır olduğunu söyleyebiliriz. Zira Hz. Peygamber’in yemeğe sağ elin, temizlenmeye de sol elin tahsis edilmesini istediği rivâyetler çoktur. Onun bu tavsiyelerini, Müslüman bir toplumu diğer toplumlardan ayıran görgü ve edeb kuralları olarak algılamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abdurrahman el-Keşşî (1408/1998). *Musnedu Abd b. Humeyd*, (tahk. Subhî el-Bedrî es-Samarrâî), Mahmud Muhammed es-Sa’îdî, Kahire: Mektebetu’s-Sünne.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed (1992). *el-Musned*, I-VI, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Azîmâbâdî, Ebu’t-Tayyib Muhammed Şemsu’l-Hakk (1415). *Avnu’l-ma’bûd şerhu süneni Ebî Davud*, I-XIV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415.
- Bağcı, H. Musa (210). *Beşer olarak Hz. Peygamber*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bedir, Murteza (2007). *Sünnet Hz. Peygamber’in evrensel mesajı*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Bediuzzaman Said Nursi (1995). *Mektubat*, İstanbul: Envâr Neşriyat.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin (1408/1988). *Delâilu’n-nübüvve ve marifetu ahvali sahibi’s-şerâti*, (tahk. Abdulmu’ti Kal’acî), I-VII, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- el-Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1992). *el-Câmi’u’s-sahîh*, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ts.). *et-Târîhu’l-kebîr*, (tahk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî), I-VIII, Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- ed-Darîmî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahman (1992). *Sunen*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Avâne, Yakub b. İshâk b. İbrahim el-İsferâyînî (1419/1998). *Mustahrec*, (tahk. Eymen b. Arif ed-Dimeşkî), I-V, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.

- Ebû Davud, Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (1992). *Sunen*, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak (1419/1998). *Ma'rifetu's-sahâbe*, (tahk. Âdil b. Yusuf el-Azazî), Riyad: Dâru'l-Vatan.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak (1428/2006). *et-Tıbbu'n-nevevî*, (tahk. Mustafa Dönmez), Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak (ts.). *Zikru ahhâri is-fahân*, I-II, yy.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî.
- Görmez, Mehmet (1997). *Sünnet ve hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında metodoloji sorunu*, Ankara: TDV Yayınları.
- el-Hafâcî, Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Misrî (1421/2001). *Nesîmu'r-riyâz fi şerhi şifai'l-Kâdî 'Iyâz*, (ta'lik: Muhammed Abdulkadir Atâ), I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Halebî, Burhâneddin (1407/1987). *el-Keşfu'l-hasîs ammen rumiye bi vaz'i'l-hadîs*, (tahk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Beyrut: Âlemu'l-Kütüb- Mektebetu'n-Nahdeti'l-Arabiyye.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ts.). *Târihu bağdad*, I- XIV, Lübnan: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye.
- el-Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr (1407). *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf (1412/1992). *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, (tahk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî (1409/1988). *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, (tahk. Yahya Muhtâr Ğazâvî), I-VII, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî (ts.). (tahk. Adil Ahmed Abdulmevcut-Ali Muhammed Muavviz), I-IX, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî (2012). (tahk. Mazin b. Muhammed es-Sersâvî), I-X, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed (1372/1952). *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, I-IX, Beyrut: Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (1409). *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, (tahk. Kemal Yusuf el-Hût), I-VII, Riyad: el-Mektebetu'r-Ruşd.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (1429/2008). (tahk. Ebû Muhammed Usâme b. İbrahim b. Muhammed), I-XV, Kahire: el-Fâruku'l-Hadîs.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (1427/2006). (tahk. Muhammed Avvâme), I-XXVI, Beyrut: Dâru'l-Kurtuba,.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (1425/2004). (tahk. Hamed b. Abdullah el-Cum'a, Muhammed b. İbrahim el-Lahîdân), I-XIV, Riyad: Mektebetur'r-Rüşd.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (1401/1981). (tahk. Muhtar Ahmed Nedvî), I-XV, Bombay: Dâru's-Selefiyye.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1379). *Fethu'l-bârî*, (tahk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Muhibuddin el-Hâtib), I-XIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1412/1992). *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (tahk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1403/1983). *Tabakâtu'l-müdebbisîn*, (tahk. Asım b. Abdullah el-Karyûtî), Amman: Mektebetu'l-Menâr.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1986). *Takribu't-tehzîb*, (tahk. Muhammed Avvâme), Haleb: Dâru'r-Reşîd.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (1404/1984). *Tehzîbu't-tehzîb*, I-XIV, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hayyân, Ebû's-Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-Ensârî (1412/1992). *Tabakâtu'l-muhaddisîn bi-isbehân ve'l-vâridîne aleyhâ*, (tahk. Abdülgâfûr Abdülhak Huseyn el-Belûşî), I-IV, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Hazm, Ebî Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelûsî ez-Zâhirî (1352). *el-Muhallâ fî şerhi'l-mucellâ bi'l-huceci ve'l-âsâr*, (tahk. Muhammed Münir ed-Dimeşkî), I-XI, Mısır: İdâretu't-Tıba'ati'l-Müniriyye.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed (1975). *Kitâbu's-sikât*, (tahk. es-Seyyid Şerefüddin Ahmed), I-IX, yy.: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed (1414/1993). *Sahîhu İbn Hibbân*, (tahk. Şu'ayb el-Arnâvut), I-XVIII, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (1992). *Sunen*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Mâkûlâ, Ebu'n-Nasr Ali b. Hibetullah b. Cafer el-Bağdâdî (1993). *el-İkmâl fî refi'l-irtiyâb ani'l-mutelif ve'l-muhtelif mine'l-esmâi ve'l-künâ ve'l-ensâb*, (tahk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî), I-X, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- İbnü'l-Esîr el-Cezerî, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (1417/1996). *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (tahk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd), I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Mukrî, Ebû Bekir Muhammed b. Ali (1424/2003). *el-Mu'cem*, (tahk. Mesud Abdülhamid Sadeni, Muhammed Hasan İsmail), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- İbnu'l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim el-Yemanî (1412/1992). *el- 'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-z-zebbi 'an sünneti Ebi'l-Kâsum*, (tahk. Şu'ayb el-Arnavut), Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- el-İsbahanî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yahya b. Mende (1426/2005). *Ma'rifetu's-sahâbe*, (tahk. Âmr Hasan Sabrî), I-II, Birleşik Arap Emirlikleri: Câmi'atu'l-İmârâti'l-Arabiyeti'l-Müttehide.
- Juynboll, G. H. A. (2005). *İsnad analiz metotları*, (çev. Salih Özer), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Karacabey, Salih, (2003). Farklı Açılardan Hadiste Ziyâde Meselesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/1, (s.105-137).
- Kâdî 'Iyâz, Ebu'l-Fadl 'Iyâz b. Musa b. 'Iyâz el-Yahsubî (1419/1998). *Şerhu Sahîhu Müslim (İkmâlu'l-mu'lim bi fevâidi Müslim)*, (tahk. Yahya İsmail), I-IX, yy.: Dâru'l-Vefâ.
- el-Kardâvî, Yusuf (2001). *Bilgi ve medeniyet kaynağı sünnet*, (çev. Özcan Hıdır), İstanbul: Ravza Yayınları.
- Köktaş, Yavuz (2012). *Günümüz hadîs tartışmaları*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- el-Kurtubî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer (1996). *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*, (tahk. Muhyiddin Dîb Mistû v.dğr.), I-VII, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- el-Makdîsî, Muhammed Tahir (1416/1996). *Zehiretu'l-huffâz*, (tahk. Abdurrahman b. Abdulcebbar el-Ferîvâî), I-IV, Riyad: Dâru's-Selef.
- Malik b. Enes (1992), *el-Muvatta'*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Mistû, Muhyiddîn v.dğr. (1407/1987). *Nuzhetu'l-muttakîn şerhu riyazi's-salihîn min kelâmi seyidi'l-mürselîn*, I-II, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Molla Aliyyu'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (1318). *Cemu'l-vesail fi şerhi's-şemâil*, I-II, Mısır: Matbaatu's-Şerefiyye.
- Molla Aliyyu'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (1422/2001). *Mirkâtu'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*, (tahk. Cemal 'Aytânî), I-XI, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (1992). *Sahîhu Müslim*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf (1356). *Feydu'l-kadîr şerhi camiu's-sağîr*, I-VI, Mısır: Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ.
- Necati, Osman (2008). *Hadis ve psikoloji*, (çev. Mustafa Işık), Ankara: Fecr Yayınları.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref (1410/1990). *el-Ezkârü'n-neveviyye*, (tahk. Muhyiddîn el-Mistû), Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref (1428/2007). *Riyâzu's-sâlihîn min kelâmi seyidi'l-mürselîn*, (tahk. Mahir Yasin el-Fahl), Beyrut: Dâru İbn Kesîr.

- en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref (1392). *Şerhu'n-nevevî ala Sahîhi Müslim*, I-XVIII, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- er-Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Harun (1416). *Musned*, (tahk. Eymen Ali Ebû Yemânî), I-II, Kahire: Müessesetu Kurtuba.
- es-San'ânî, Muhammed b. İsmail el-Emîr (1427/2006). *Subulu's-selâm şerhu bulûğî'l-merâm*, (talik. Muhammed Nasuriddîn el-Elbânî), I-IV, Riyad: Mektebetu'l-Meârif.
- es-Suyutî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (1993). *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbî'n-nevevî*, (tahk. İrfân el-Aşşâ Hassûne), Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb (1404/1983). *el-Mu'cemu'l-ke-bîr*, (tahk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi), I-XX, Musul: el-Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hükm.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb (1405/1985). *el-Mu'cemu's-sağîr*, (tahk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hâc), I-II, Amman: Mektebetu'l-İslâmî-Dâru Ammâr.
- et-Tayâlisî, Ebû Davud Suleyman b. Davud (ts.). *el-Musned*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- et-Tîbî, Şerefüddin el-Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed (1417/1997). *Şerhu't-Tîbî ala mişkâtî'l-mesâbih*, (tahk. Abdulhamîd Hindâvî), I-XIII, Riyad: Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1992). *Sunen*, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uraler, Aynur (2012). *Sahâbe uygulaması olarak sünnete bağlılık*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- el-Useymîn, Muhammed b. Salih (1426). *Şerhu riyazi's-sâlihîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn*, I-VI, Riyad: Medâru'l-Vatan li'n-Neşr.
- Yıldırım, Enbiya (2008). *Hadis meseleleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (1995). *Mîzânu'l-îtidâl fî nakdi'r-ricâl*, (tahk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcut), I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (1413). *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (tahk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Nu'aym el-Arkasûsî), I-XXIII, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (ts.). *Tecridu esmai's-sahâbe*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.